

Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка
Навчально-науковий інститут фізичної культури
Кафедра логопедії

Винниченко Аліна Сергіївна

**КОРЕКЦІЯ ФОНЕТИКО-ФОНЕМАТИЧНОГО НЕДОРОЗВИНЕННЯ
МОВЛЕННЯ У ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ ЗАСОБАМИ
НЕТРАДИЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ**

Спеціальність: 016 Спеціальна освіта (Логопедія. Спеціальна психологія)

Галузь знань: 01 Освіта / Педагогіка

Кваліфікаційна робота
на здобуття освітнього ступеня магістра

Науковий керівник:

_____ А. І. Кравченко,
кандидат педагогічних наук, професор,
професор кафедри логопедії
« ____ » _____ 2020 року

Виконавець:

_____ А. С. Винниченко
« ____ » _____ 2020 року

Суми 2020

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. НАУКОВО-ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ ФОНЕТИКО-ФОНЕМАТИЧНИХ ПРОЦЕСІВ	6
1.1. Роль фонетико-фонематичних процесів у розвитку мовлення	6
1.2. Розвиток фонематичних процесів та становлення звуковимови у дітей в онтогенезі	12
1.3. Поняття фонетико-фонематичного недорозвинення мовлення	16
ВИСНОВКИ ДО ПЕРШОГО РОЗДІЛУ	21
РОЗДІЛ 2. ОБСТЕЖЕННЯ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ ІЗ ФОНЕТИКО-ФОНЕМАТИЧНИМ НЕДОРОЗВИНЕННЯМ МОВЛЕННЯ	23
2.1. Дослідження рівня сформованості мовлення дітей старшого дошкільного віку з фонетико-фонематичним недорозвиненням мовлення	23
2.2. Аналіз результатів обстеження стану сформованості фонетико-фонематичних процесів дітей старшого дошкільного віку із фонетико-фонематичним недорозвиненням мовлення	27
ВИСНОВКИ ДО ДРУГОГО РОЗДІЛУ	31
РОЗДІЛ 3. ОСНОВНІ НАПРЯМКИ КОРЕКЦІЙНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ РОБОТИ З УСУНЕННЯ ФОНЕТИКО-ФОНЕМАТИЧНОГО НЕДОРОЗВИНЕННЯ МОВЛЕННЯ В ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ	32
3.1. Нетрадиційні технології корекції фонетико-фонематичного недорозвинення мовлення у дітей дошкільного віку	32
3.2. Корекційна робота з подолання фонетико-фонематичного недорозвинення мовлення в дітей старшого дошкільного віку	41
3.3. Аналіз результатів корекційної роботи з дітьми старшого дошкільного віку із фонетико-фонематичним недорозвиненням мовлення	46
ВИСНОВКИ ДО ТРЕТЬОГО РОЗДІЛУ	52
ВИСНОВКИ	53
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	57
ДОДАТКИ.....	62

ВСТУП

У зв'язку з орієнтацією логопедії на навчання та виховання дітей із порушеннями мовлення термін фонетико-фонематичне недорозвинення мовлення визначається, як порушення процесів формування вимовної сторони рідної мови у дітей з різними мовленнєвими розладами внаслідок дефектів сприйняття й вимови фонем (Каше Г. А., Левіна Р. Є., Ястребова А. В.).

Розвиток мовлення, у тому числі вміння чітко вимовляти звуки і розрізняти їх, володіти артикуляційним апаратом, правильно побудувати речення тощо, – одна з насущних проблем, що стоять перед дошкільним закладом.

Правильне мовлення – один з показників готовності дитини до навчання в школі, запорука успішного освоєння грамоти і читання: писемне мовлення формується на основі усного, і діти, які страждають недорозвиненням фонематичного слуху, є потенційними дисграфіками і дислексиками (діти з порушеннями письма і читання).

Подолання фонетико-фонематичного недорозвинення досягається шляхом цілеспрямованої логопедичної роботи з корекції звукової сторони мовлення і фонематичного недорозвинення.

Система навчання і виховання дітей дошкільного віку з фонетико-фонематичним недорозвиненням мовлення включає корекцію мовленнєвого дефекту і підготовку до повноцінного навчання грамоти (Каше Г. А., Філічева Т. Б., Чіркїна Г. В., Коноваленко В. В., Коноваленко С. В., Шермет М. К.).

Програма навчання дітей з фонетико-фонематичним недорозвиненням мовлення в закладах дошкільної освіти розрахована на 1 рік. Діти повинні засвоїти обсяг основних знань, умінь і навичок, який є необхідним для успішного навчання в загальноосвітній школі. Тому питання про ефективність корекційно-розвиткової роботи, що вимагає постійної досконалості, пошуку інноваційних технологій, залишається актуальним.

Мета дослідження: теоретично обґрунтувати та дослідити проблему вдосконалення прийомів і методів з корекції фонетико-фонематичного

недорозвинення мовлення у дітей дошкільного віку.

Для досягнення поставленої мети необхідно вирішити такі *завдання*:

1) вивчити різні підходи до проблеми корекції мовленнєвих порушень у дітей з фонетико-фонематичним недорозвиненням мовлення на основі теоретичного аналізу сучасної науково-методичної літератури;

2) провести обстеження дітей з фонетико-фонематичним недорозвиненням мовлення з метою виявлення рівня сформованості фонемаічних процесів, стану звуковимови;

3) створити та експериментально апробувати методику корекції фонетико-фонематичного недорозвинення мовлення в дітей дошкільного віку засобами нетрадиційних технологій.

Об'єкт дослідження: мовлення дітей дошкільного віку із фонетико-фонематичним недорозвиненням мовлення.

Предмет дослідження: корекція мовленнєвих порушень у дітей дошкільного віку із фонетико-фонематичним недорозвиненням мовлення засобами нетрадиційних технологій.

Елементи наукової новизни одержаних результатів. Створена експериментальна методика застосування нетрадиційних технологій дозволяє підвищити ефективність процесу корекції фонетико-фонематичного недорозвинення мовлення дітей дошкільного віку.

Теоретичне значення. Теоретично обґрунтоване використання нетрадиційних технологій у процесі корекційної роботи з подолання фонетико-фонематичного недорозвинення мовлення дітей дошкільного віку.

Практичне значення одержаних результатів. Результати проведеного дослідження та запропоновані технології можуть бути використаними під час організації та здійснення корекційної роботи з дітьми дошкільного віку із фонетико-фонематичним недорозвиненням мовлення.

Методи дослідження:

1) теоретичні – вивчення та аналіз науково-методичної літератури щодо проблеми дослідження;

2) емпіричні – спостереження, бесіда, констатувальний, навчальний і контрольний етапи дослідження;

3) статистичні – кількісний та якісний аналіз даних констатувального і контрольного етапів дослідження.

Апробація результатів магістерської роботи здійснювалась шляхом практичного застосування розробленої методики використання нетрадиційних технологій у процесі корекції фонетико-фонематичного недорозвинення у дошкільників на базі **Комунальної установи Сумської спеціалізованої школи І-ІІІ ступнів № 1 імені В. Стрельченка, м. Суми, Сумської області** протягом 2019-2020 років поетапно.

Публікації. Основний зміст кваліфікаційної роботи висвітлений у публікаціях:

«Особливості формування мовленнєвих процесів у дітей із фонетико-фонематичним недорозвиненням мовлення» наукового збірника «Сучасні проблеми логопедії та реабілітації: матеріали ІХ Всеукраїнської заочної науково-практичної конференції з міжнародною участю (15 грудня 2020 р., м. Суми)»;

«Корекційна робота з подолання фонетико-фонематичного недорозвинення мовлення в дітей старшого дошкільного віку» наукового збірника «Сучасні проблеми логопедії та реабілітації: матеріали ІХ Всеукраїнської заочної науково-практичної конференції з міжнародною участю (15 грудня 2020 р., м. Суми)».

Структура роботи. Магістерська робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків до них, загальних висновків, списку використаних джерел та додатків. Робота містить 7 рисунків і 7 таблиць. Загальний обсяг роботи складає 94 сторінок, з них 60 сторінок основного тексту.

РОЗДІЛ 1

НАУКОВО-ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ ФОНЕТИКО-ФОНЕМАТИЧНИХ ПРОЦЕСІВ

1.1. Роль фонетико-фонематичних процесів у розвитку мовлення

Важливим етапом у житті дитини є вступ до школи. До шкільного навчання дитину потрібно підготувати: діти 6-річного віку мають володіти грамотним розгорнутим мовленням, достатнім словниковим запасом, певним обсягом умінь та навичок звукового і складового аналізу і синтезу, правильною звуковимовою. Також у дітей мають бути розвинені на достатньому та високому рівні пам'ять, увага, мислення, загальна та дрібна моторика.

Провідні вчені – Рібцун Ю. В., Левіна Р. Є., Коноваленко В. В., Гвоздев А. Н., Ястребова В. А. та ін. – довели, що існує пряма залежність між рівнем мовленнєвого розвитку дитини та його можливостями оволодіння грамотою

Загально визнаним у методиці навчання грамоти є положення про те, що ознайомлення дітей зі звуковою стороною слова є необхідною передумовою для оволодіння читанням, а згодом і письмом.

Дослідження ряду психологів, педагогів, лінгвістів (Ельконін Д. Б., Лурія О. Р., Рібцун Ю. В., Левіна Р. Є., Коноваленко В. В. та ін.) підтверджують, що елементарне усвідомлення фонетичних особливостей звучання слів впливає і на загально мовленнєвий розвиток дитини – на засвоєння артикуляційних можливостей, словника, граматичного ладу, зв'язного мовлення, інтонаційно-ритмічної організації мовлення, дикції. Сформовані навички звукового аналізу і синтезу допоможуть дитині засвоїти писемне мовлення, а також уникнути багатьох помилок під час опанування навичок читання і письма. Отже, в основу безпомилкового засвоєння письма і читання в процесі шкільного навчання покладено правильний розвиток фонематичного слуху і фонематичного сприймання [20, 31, 42].

Фонематичний слух – це тонкий систематичний слух, що дає змогу розрізнити і впізнавати фонемі рідної мови. Індивідуальний варіант звучання фонем визначається сукупністю ознак, яка охоплює компоненти, що ми їх чуємо (шумові, частотні і висотні характеристики), та зоровий образ і рухові відчуття, які виникають під час звуковимови [5, 28].

Тищенко В. В. зазначає, що вже до кінця другого року життя за умови нормального розвитку дитина користується фонематичним слухом для сприймання всіх звуків рідної мови [46].

Недосконале фонематичне сприйняття, з одного боку, негативно впливає на дитячу звуковимову, з іншого – гальмує, ускладнює формування навичок звукового аналізу, без яких повноцінне читання і письмо неможливі.

Від певного рівня розвитку фонематичного слуху, що забезпечує сприйняття фонем даної мови, тобто від здатності дитини до аналізу мовленнєвих звуків, залежить формування правильної звуковимови. За допомогою аналітико-синтетичної діяльності дитина узагальнює ознаки одних фонем і відрізняє їх від інших, порівнює своє недосконале мовлення з мовленням дорослих у процесі формування звуковимови.

Можна стверджувати, що недостатність звукового аналізу та синтезу позначається на формуванні звуковимови в цілому. Проте, за наявності сформованого первинного фонематичного слуху, що є достатнім для повсякденного спілкування, неможливо якісне оволодіння читанням і письмом. Гвоздев О. М., Жукова Н. С., Тищенко В. В., Филичева Т. Б. довели, що необхідним є розвиток вищих форм фонематичного слуху, завдяки чому діти можуть ділити слова на склади, визначати звуки, встановлювати послідовність звуків в слові, тобто проводити звуко-складовий аналіз структури слова [20, 25, 46, 53].

Швачкин Н. Х. назвав ці спеціальні дії з аналізу звукової структури слова фонематичним сприйманням. Фонематичне сприймання – це здатність розрізнити фонемі і визначати звуковий склад слова. Саме фонематичне сприймання допомагає відповісти на такі запитання: скільки складів у слові? Скільки в ньому

звуків? Який приголосний звук стоїть у кінці слова? Який голосний звук усередині слова? [58, 47, 40].

Готовність до навчання грамоти залежить від достатнього рівня розвитку аналітико-синтетичної діяльності дитини, тобто умінь аналізу, порівняння, синтезу і узагальнення мовного матеріалу.

Звуковий аналіз на відміну від фонематичного сприймання при нормальному мовленнєвому розвитку вимагає планомірного спеціального навчання. Гвоздев О. М. зазначає, що «хоча дитина помічає різницю в окремих звуках, але розмежування слів на звуки самостійно їй не підвласне», тобто без допомоги дорослих самостійно виділити наявність заданого звука в слові, визначити місце заданого звука в слові, послідовність або кількість звуків та/або складів у слові, кількість голосних звуків дитина не зможе. Тому дуже важливим є кваліфікованість, обґрунтованість, послідовність цієї роботи.

Ельконін Д. Б. під звуковим аналізом розуміє:

- 1) визначення порядку складів;
- 2) визначення розрізняючої ролі звуку;
- 3) визначення якісних характеристик звуку [25].

За допомогою природного (сенсорно-перцептивного) звукового аналізу здійснюється смислорозпізнавальна функція в усному мовленні.

У ході цілеспрямованого навчання діти опановують штучний (інтелектуальний) звуковий аналіз, тому як він спонтанно не формується. Цей вид звукового аналізу є необхідним для писемного мовлення людини. У процесі інтелектуального звукового аналізу здійснюються три основні інтелектуальні операції:

- 1) визначення наявності або відсутності звуків у слові;
- 2) визначення місця знаходження звуків у слові;
- 3) визначення кількості звуків та їх лінійної послідовності у слові [5].

Д. Б. Ельконін запропонував ввести терміни «фонематичний слух» і «фонематичні сприйняття» для позначення вищезазначених двох видів звукового аналізу [25].

Варенцева Н.С. і Колесникова Е. В. визначають фонематичний слух як «здатність сприймати звуки нашої мови як смислові одиниці, яка є основним якістю людського слуху». Тільки при наявності фонематичного слуху можливо чітко сприйняття звуків мови і сенсу окремих слів [12].

Лопатина Л. В. розглядає фонематичний слух як здатність до узагальнення в окремі групи різних звучань, використовуючи суттєві ознаки звуків і ігноруючи випадкові [37].

Туманова Т. В. розглядає фонематичний слух як здатність дитини до практичних узагальнень понять про звуковому і морфологічному складі слова [48].

На думку Журової Л. Є. і Ельконіна Д. Б., фонематичні сприйняття у дітей формується в процесі спеціального навчання як результат більш високих форм мовленнєвого слуху [25].

Фонематична система виконує смислорозрізнявальну та словорозпізнавальну функції, слугує для фонематичного аналізу (Рис. 1.1.).

Рис 1.1. Функції фонематичної системи (за В. К. Орфінською).

Будь-яку певну фонему можна розпізнати тільки тоді, коли вона протиставляється іншим фонемам, тобто завдяки диференційним ознакам, наприклад, розрізнення за глухістю – дзвінкістю, твердістю – м'якістю, місцем, способом творення тощо. Фонемі під час об'єднання одна з одною впливають одна на одну та утворюють так звані варіанти фонем. Саме ці варіанти фонем

являють собою звуки, характер яких залежить від наголосу, позиції в слові, сусідніх звуків тощо [Л. О. Кадомцева, Акименко В. М.] [5, 35].

О. М. Гвоздев вказує на те, що фонема, служать для розрізнення значущих одиниць, самі по собі не є носіями значень. Фонема – це звук, який є мінімальною одиницею мови і виступає як смислорозпізнавальна функція [20].

Фонематичний слух розвивається в зв'язку з розвитком семантики мови дитини.

В онтогенезі розвиток і становлення фонетичної і фонематичної сторін мовлення відбувається поступово. В оволодінні мовою головна роль належить фонематичному слуху.

Періодизацію формування фонематичного розвитку пропонує Р. Є. Левіна:

1 етап – дофонематична стадія розвитку; на цьому етапі здібність диференціювати звуки відсутня;

2 етап – початкова стадія диференціації фонем;

3 етап – завершальна стадія диференціації фонем;

4 етап – поява готовності до опанування елементарного звукового аналізу;

5 етап – можливість здійснювати тонку диференціацію фонем і проводити операції звукового аналізу.

У ранньому віці у дитини в нормі реалізуються перші три етапи, останні два етапи дитина проходить за умови активного сприяння та допомоги з боку дорослого в старшому дошкільному віці [14,19].

Таким чином: фонематичний слух є особливим видом фізичного слуху людини, що дозволяє чути і диференціювати фонемати рідної мови. Фонематичне сприйняття є аналізом звукового складу слова.

Фонематичне сприймання є першим ступенем в процесі оволодіння грамотою (здатність розрізняти особливості та порядок звуків, щоб відтворити їх усно; формується в період від року до чотирьох років), звуковий аналіз (здатність розрізняти особливості та порядок звуків, щоб відтворити звуки в писемній формі) – другим.

За даними Левіної Р. Є., Боскис Р. М., Швачкіна М. Х., в період від одного року до чотирьох років розвиток фонематичного сприйняття відбувається паралельно з опануванням вимовної сторони мовлення [58].

Гвоздєв О. М. і Красногорський М. І. відзначають, що нестійкість артикуляції та вимови є особливістю вимови звуків в початковий період їх засвоєння. Але завдяки слуховому контролю руховий образ звуку співвідноситься зі зразком вимови дорослого і з власною вимовою. За умови співпадіння цих двох зразків у дитини виникає правильна вимова [25].

Розвиток фонематичного сприйняття віддається поступово: спочатку дитина починає диференціювати далекі звуки – голосні-приголосні, потім розрізняє більш тонкі характеристики (дзвінкі-глухі чи м'які-тверді приголосні).

Тільки за умови чіткої правильної вимови можливо забезпечити однозначний зв'язок між звуком і відповідною буквою. За умови неправильного відтворення назв букв процес заучування цих назв сприяє тому, що в дитини закріплюється наявний в неї дефект мовлення, а також загальмовується процес засвоєння дитиною писемного мовлення.

Необхідними передумовами опанування грамотою дошкільником є: сформоване фонематичне сприймання, правильна вимова всіх звуків рідної мови, наявність елементарних навичок звукового аналізу. Всі названі процеси взаємопов'язані і взаємозумовлені [16, 23].

Мовлення є засобом комунікації, засобом спілкування людей в силу своєї матеріальної звукової природи. Засвоєння звукової системи мови відповідно до орфоепічних норм є тим підґрунтям, на якому будується оволодіння мовленням як основним засобом спілкування [16, 42].

1.2. Розвиток фонематичних процесів та становлення звуковимови у дітей в онтогенезі

Розвиток вимовної сторони мовлення бере початок від перших голосових проявів (крик і лепет). Однак засобом спілкування мовлення починає служити з появою перших слів (до одного року). До двох років дитина ще нечітко вимовляє велику кількість звуків, неточно передає складову структуру слів. До трьох років зберігається недосконалість промовляння складних слів, спостерігаються часті заміни звуків, скорочення слів, пропуски складів. До чотирьох років майже зникає загальна картина пом'якшення мовлення, з'являються шиплячі звуки, але ще часті заміни (р - л, р - ч), спотворюється структура складних слів. До п'яти-шести років дитина повинна правильно вимовляти всі звуки, чітко відтворювати звуко-складову структуру слів [38, 42].

Однією з базових ланок мовленнєвої діяльності є фонематичний слух, що забезпечує і інші види психологічної активності дитини: когнітивну, регулятивну та ін. За даними багатьох авторів, несформованість диференційованого сприйняття займає одне з перших місць в низці причин, що призводять до мовленнєвих порушень, до навчальної дезадаптації дітей.

В онтогенезі реакції на звукові подразнення відзначаються вже у новонародженої дитини. Вони знаходять своє вираження у здриганні всім тілом, блиманні очима, в зміні подиху і пульсу. Дещо пізніше, на другому тижні, звукові подразнення іншим чином впливають на дитину: звуки починають викликати затримку загальних рухів дитини, припинення крику. Всі ці реакції носять характер вроджених, тобто безумовних, рефлексів [4, 42].

У кінці першого і на початку другого місяця життя у дітей виникають перші умовні рефлекси на звукові подразники. Якщо звуковий сигнал (наприклад, звук телефону) багаторазового підкріплюється процесом годування, дитина починає відповідати на цей сигнал смоктальними рухами. В цей час вона повертає голову в бік джерела звуку, тим самим визначає напрямок звучання,.

На третьому і четвертому місяці життя дитина у дитина починає формуватися вміння диференціювати якісно різні звуки (наприклад, удари в барабана і звучання дзвіночка) і однорідні звуки різної висоти (наприклад, звуки рояля вискі та низькі). У віці від трьох до шести місяців інтонація є ти джерелом, що несе основне семантичне навантаження. У цей час у дитини розвивається здатність диференціювати різні відтінки інтонації та висловлювати за допомогою відтінків голосу свої переживання (наприклад, «подобається» або «не подобається»). У наступні місяці першого року життя відзначається подальший розвиток слухового аналізатора. Дитина починає більш тонко розрізняти звуки навколишнього світу, голоси людей і відповідати на них по-різному. Дитина починає «розуміти» деякі слова і фрази, проте вони сприймаються нею в недостатньо чіткому вигляді і їм самим мало чим відрізняються від інших звуків навколишнього середовища, які є для малюка сигналами предметів і явищ (звук машини, стук в двері тощо). Так дитина шести-восьми місяців може вже правильно реагувати на сказане будь-ким слово «машина» вказанням на відповідний предмет. Проте, таку ж дію вона виконує, якщо вимовити не «машина», а схожі за звучанням склади: «ши - ши». Таким чином, дитина впізнає слово за його ритмом, загальним звуковим контуром. Звуки, що входять до складу слова, сприймаються дитиною ще дифузно і тому можуть бути замінені іншими звуками, які є акустично подібними. Подальший розвиток функції слухового аналізатора пов'язаний з тим, що в дитини бурхливо та інтенсивно формується друга сигнальна система, відбувається поступовий перехід від узагальненого сприйняття фонетичної (звукової) структури мовлення до більш диференційованого: дитина в кінці першого року життя сприймає в мовленні головним чином інтонацію і ритм, а на другому – вона починає більш диференційовано сприймати звуки мовлення, звуковий склад слова [23, 42, 43].

Формування вміння розрізнявати опозиційні звуки відбувається в дітей поступово.

Спочатку дитина розрізняє звуки, що грубо протиставляються один одному (наприклад, голосні і приголосні); всередині цих груп спостерігається широка

генералізація: приголосні дитина зовсім не розрізняє, а серед голосних виділяє звук, який легко артикулюється та є найбільш фонетично сильним – звук [а]; решта голосних звуків протиставляються звуку [а], проте між собою теж не диференціюються.

Далі відбувається диференціація «всередині» голосних - [i-y], [e-o], [i-o], [e-y]; пізніше дитина починає розрізняти високочастотні голосні [i-e], низько частотні звуки [y-o]; труднощі виникають під час сприйняття звуку [и].

Згодом у дитини формуються вміння диференціювати та визначати приголосні звуки: визначення наявності або відсутності приголосного звуку в слові; подальше розрізнення сонорних-голосних ([л-а], твердих-м'яких [с-с']), вибухових-фрикативних [п-с], глухих-дзвінких [с-з], свистячих-шиплячих [с-ш].

Фонематичний слух у дітей формується поступово, в процесі природного розвитку. Дитина в сім-одинадцять місяців відкликається не на предметне значення слова, а на його інтонаційні ознаки. Цей період має назву «дофонемний розвиток мовлення».

Вперше слово починає служити знаряддям спілкування на кінець першого року життя, тепер воно набуває характеру мовного середовища, і дитина починає реагувати на фонемі, що входять до його складу, – на звукову оболонку слова.

Далі фонематичний розвиток відбувається бурхливо, постійно випереджаючи артикуляційні можливості дитини, що стає основою вдосконалення вимови [20, 27, 51].

Приблизно до початку третього року життя дитина набуває здатності розрізняти на слух всі звуки мовлення.

Розвиток та вдосконалення фонематичного слуху триває і в дошкільному віці. Вирішальним фактором даного процесу є розвиток мовлення дитини в цілому в процесі спілкування з однолітками та дорослими людьми.

Фонематичний слух формується в дитини в процесі розвитку імпресивного мовлення. Оволодіння фонематичним слухом передуює іншим формам мовленнєвої діяльності – усного мовлення, письма, читання, тому фонематичний слух є основою всієї складної мовленнєвої системи.

Під час сприйняття мовлення дитина стикається з різним звучанням фонем в потоці мовлення, фонеми в мовленні мінливі. Дитина чує велику кількість варіантів звуків, що об'єднуються в складові послідовності та утворюють безперервні компоненти. Дитині необхідно виділити з цих компонентів фонему, не звертати уваги на усі варіанти звучання однієї і тієї ж фонемі (відволіктися від різних варіантів вучання) і впізнати її за постійними розпізнавальними ознаками, за якими одна фонема (як одиниця мови) є такою, що протиставляється іншій. Якщо дитина не навчиться цього, то вона не зможе відокремити одне слово від іншого і не зможе дізнатися смислу та значення слова.

Швачкин М. Х. в своїх дослідженнях, що присвячені вивченню питання становлення фонематичного слуху в дітей, визначив певні закономірності в розвитку фонематичного слуху в дітей і виділив дванадцять генетичних рядів фонематичного розвитку дитини:

- 1-й – розрізнення голосних;
- 2-й – визначення наявності приголосних;
- 3-й – диференціація сонорних і артикульованих голосних;
- 4-й – диференціація твердих і м'яких приголосних;
- 5-й – диференціація сонорних приголосних;
- 6-й – диференціація сонорних і неартикульованих голосних;
- 7-й – диференціація губних і язикових;
- 8-й – диференціація вибухових і придихальних;
- 9-й – диференціація передньоязикових і задньоязикових;
- 10-й – диференціація глухих і дзвінких;
- 11-й – язикових шиплячих і свистячих;
- 12-й – диференціація плавних і середньоязикового [j].

За твердженням О. М. Гвоздева, формування звуковимови у дітей відбувається в певній послідовності:

- а) звуки «раннього онтогенезу»: голосні [a], [o], [y], [i]; приголосні [m], [b], [g], [k], [d'], [t'], [l'], [c'] - 1 рік 8 міс., [d], [n], [t] - 1 рік 10 міс. -2 роки, [c], [п], [в] (2 р - 2 р. 8.міс)

б) звуки «середнього онтогенезу»: голосний [и]; диференціація зам'якістю і твердістю засвоєних приголосних; [л']; одзвінчення всіх приголосних;

в) звуки «пізнього онтогенезу»: [р], [ш], [ж], ЗС [шч] (які потребують підняття передньої частини язика), [л], [ц] тощо [20,34].

1.3. Поняття фонетико-фонематичного недорозвинення мовлення

Коноваленко В. В. в рамках психолого-педагогічної класифікації мовленнєвих порушень виділила групу дітей з фонетико-фонематичним недорозвиненням мовлення (ФФНМ). До цієї категорії належать діти, які мають збержений фізичний слух і збережений інтелект, у цих дітей порушені вимовна сторона мовлення та фонематичний слух. Діти з фонетико-фонематичним недорозвиненням мовлення – це діти з ринолалією, дизартрією, дислалією акустико-фонематичної і артикуляторно-фонематичної форми [31].

Фонетико-фонематичні недорозвинення мовлення – це порушення процесів формування вимови у дітей з різними мовленнєвими розладами через дефекти сприйняття і вимови фонем.

Коноваленко В. В. на основі психологічного вивчення мовлення дітей встановила, що у дітей, у яких порушення вимови звуків поєднуються з порушенням сприйняття фонем, відзначається незавершеність процесів сприйняття та диференціації звуків і формування вміння їх артикулювати. Стан сформованості в дітей вміння визначати послідовність звуків у слові та орієнтуватися в звукових елементах слова впливає на опанування звуковим аналізом [29].

У дітей з поєднанням порушення вимови і сприйняття фонем відзначається незакінченість процесів формування артикулювання і сприйняття звуків, що різняться акустико-артикуляційними ознаками.

Боскис Р. М., Левіна Р. Є., Швачкин М. Х., Чистовіч Л. Ф., Лурія О. Р. вважають, що при порушеній артикуляції звука в різній мірі може спотворюватися і його сприйняття [58].

Мовлення дітей із фонетико-фонематичним недорозвиненням мовлення характеризується неправильною вимовою звуків: пропусками, спотвореннями, замінами. Кількість порушених звуків у дитини з фонетико-фонематичним недорозвиненням мовлення може бути досить значною – до 16-20. Таке порушення звуковимови дітей безпосередньо зумовлене несформованістю в них фонематичного слуху. У низці випадків дитина може правильно вимовляти ізольований (окремий) звук, а в самотійному мовленні замінювати, спотворювати його.

Виділяють декілька рівнів недорозвинення фонематичного сприйняття.

1. Первинний рівень. Порушення фонематичного сприйняття є первинним; передумови до оволодіння звуковим аналізом і сформованість навичок звукового аналізу сформовані недостатньо.

2. Вторинний рівень. Порушення фонематичного сприйняття є вторинним; внаслідок анатомічних дефектів органів мовлення спостерігаються порушення мовленнєвих кінестезій, порушена нормальна слуховимовна взаємодія найважливіших механізмів розвитку вимови.

Оскільки фонематичні реалізуються в вимовних варіантах – звуках (алофон), важливо, щоб ці звуки промовлялися унормовано, інакше їх важко впізнавати тому, хто чує. Вимова, яка не відповідає орфоепічним нормам даної мови, оцінюється фонетичним слухом як неправильна. Фонематичний і фонетичний слух (вони спільно складають мовний слух) здійснюють не тільки прийом і оцінку чужого мовлення, а й контроль за власним мовленням [39, 42, 55].

Невміння розрізняти фонематичні за своїм звучанням, тобто несформованість уявлень про акустичні образи окремих звуків, призводить до заміни звуків дитиною. Оскільки в даному випадку не всі необхідні для мовлення звуки є сформованими, артикуляційна база дитини виявляється неповною.

В інших випадках у дитини всі артикуляційні позиції є сформованими, проте, несформованими виявляється вміння розрізняти деякі артикуляційні позиції, тобто дитина неправильно здійснює вибір звуків. Як наслідок цього

фонема змішуються, одне і те ж слово приймає різний звуковий образ. Це явище носить назву змішання або взаємозаміни звуків (фонем).

Заміна або змішування звуків є фонологічним порушенням або, що те ж саме, фонематичним. При порушенні мовленнєвого фонематичного слуху і фонетичного слуху в дитини виникає порушення звуковимови [26, 48].

Стан звуковимови дітей з фонетико-фонематичним недорозвиненням мовлення характеризується такими особливостями.

1. Відсутність в мовленні тих чи інших звуків і заміна звуків. Складні за артикуляцією звуки замінюються більш простими за артикуляцією, наприклад: замість [з], [ж] - [в], замість [р], [л] - [в], [й']; свистячі і шиплячі замінюються звуками [т], [т'], [д], [д']. Відсутність звуку або його заміна іншим за артикуляційними ознаками призводить до змішування відповідних фонем. При змішуванні звуків, близьких за артикуляцією або звучанням, у дитини формується артикулема, але сам процес фонемовивчення не закінчується. Труднощі розрізнення близьких звуків, що відносяться до різних фонетичних груп, призводять до їх змішування під час писемного мовлення. Кількість неправильно вживаних у мовленні звуків може бути великою – до 16-20. Найчастіше виявляються спотвореними свистячі та шиплячі, сонорні звуки; дзвінкі замінюються парними глухими; недостатньо диференційованими є пари м'яких і твердих звуків.

2. Заміна групи звуків дифузної артикуляції. Замість двох або декількох артикуляційно близьких звуків вимовляється середній, невиразний звук: замість [з] і [ж] – м'який звук [ж], замість [т] і [с] – щось на зразок пом'якшеного [с]. Причиною таких заміни є порушення, недорозвинення або недостатня сформованість фонематичного слуху. Такі порушення, де одна фонема замінюється іншою, що веде до спотворення значення слова, називають фонематичними.

3. Нестійке вживання звуків у мовленні. У даному випадку дитина за інструкцією деякі звуки ізольовано вимовляє правильно, але в мовленні ці звуки замінюються іншими або відсутні. В деяких випадках дитина в різному контексті,

при повторенні одне й те саме слово вимовляє по різному. Має місце й таке фвище, коли у дитини звуки однієї фонетичної групи спотворюються, звуки іншої групи – замінюються. Такі порушення називаються фонетико-фонематичними.

4. Спотворена вимова одного або декількох звуків. Дитина може спотворено вимовляти невелику кількість звуків (2-4) або взагалі говорити без дефектів, а на слух не диференціює більшу кількість звуків з різних груп. Відносно норальний стан звуковимови може іноді маскувати глибоке недорозвинення фонематичних процесів [42, 49, 54].

Діти із фонетико-фонематичним недорозвиненням мовлення відчують труднощі, коли їм необхідно на слух визначити певний склад з ряду інших складів. Такі ж труднощі виникають під час повторення за логопедом складів з парними звуками, самостійного підбору слів, що починаються на заданий звук, виділення початкового звуку в слові, підбору картинок на заданий звук тощо.

У фонетико-фонематичному недорозвиненні дітей можна виділити декілька станів:

- недостатнє розрізнення і утруднення в аналізі звуків, які є порушеними у вимові, решта звукового складу слова і складової структури аналізується правильно;

- недостатнє розрізнення великої кількості звуків з декількох фонетичних груп за умови достатньо сформованої артикуляції в усному мовленні;

- дитина не «чує» звуків в слові, не розрізняє зв'язків між звуковими елементами, нездатна виділити їх із складу слова і визначити послідовність [26].

Таким чином, недоліки звуковимови можуть бути зведені до наступних характерних проявів: заміна звуків більш простими по артикуляції; нестабільне використання звуків, змішуванняу різних формах мовлення; відсутність звука; спотворена вимова одного або декількох звуків [7, 9].

Нерідко в окремих дітей із фонетико-фонематичним недорозвиненням мовлення спостерігаються труднощі у вимові слів зі складною складовою структурою, промовлянні збігу приголосних у словах, а також речень, що складаються з подібних слів. Вимовляючи такий лексичний матеріал, діти

спотворюють звуко-складовий малюнок слова: опускають склади, переставляють їх місцями, додають, замінюють, уподібнюють склади, можуть пропустити або, навпаки, додати звук у середину складу (пасаролька – парасолька, батуретка – табуретка, гегемот – бегемот).

ВИСНОВКИ ДО ПЕРШОГО РОЗДІЛУ

Підводячи підсумок першого розділу, необхідно підкреслити, що подолання фонетико-фонематичного недорозвинення досягається шляхом цілеспрямованої логопедичної роботи з корекції звукової сторони мовлення і розвитку фонематичного слуху.

Проблема розвитку та формування фонетико-фонематичної системи мовлення розглядається в роботах Левіної Р. Є., Рібцун Ю. В., Левіна Р. Є., Коноваленко В. В., Гвоздева О. М. та ін.

Фонематична система виконує смислорозрізнявальну та словорозпізнавальну функції, слугує для фонематичного аналізу.

Від сформованості фонематичного слуху, що дає змогу розрізняти і впізнавати фонемі рідної мови, тобто аналізувати мовленнєві звуки, залежить формування правильної звуковимови. Від достатнього рівня сформованості умінь аналізу, порівняння, синтезу і узагальнення мовного матеріалу залежить здатність засвоювати знання з грамоти.

Також у дитини має бути достатньо розвинуто фонематичне сприймання – це здатність розрізняти фонемі і визначати звуковий склад слова, спеціальні дії з аналізу звукової структури слова фонематичним сприйманням. Недостатність звукового аналізу та синтезу позначається на формуванні звуковимови в цілому.

Фонетико-фонематичні недорозвинення мовлення – це порушення процесів формування вимови у дітей з різними мовленнєвими розладами через дефекти сприйняття і вимови фонем. У дітей даної категорії яких порушення вимови звуків поєднуються з порушенням сприйняття фонем, відзначається незавершеність процесів сприйняття та диференціації звуків і формування вміння їх артикулювати.

Виділяють декілька станів фонетико-фонематичного недорозвинення в дітей:

- недостатнє розрізнення і утруднення в аналізі звуків, які є порушеними у вимові;

- недостатнє розрізнення великої кількості звуків з декількох фонетичних груп за умови достатньо сформованої артикуляції в усному мовленні;
- несформованість вміння сприймати звуки в слові, розрізнявати зв'язки між звуковими елементами, виділити їх із складу слова і визначити послідовність.

РОЗДІЛ 2

ОБСТЕЖЕННЯ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ ІЗ ФОНЕТИКО-ФОНЕМАТИЧНИМ НЕДОРОЗВИНЕННЯМ МОВЛЕННЯ

2.1. Дослідження рівня сформованості мовлення дітей старшого дошкільного віку з фонетико-фонематичним недорозвиненням мовлення

У констатувальному експерименті взяли участь 20 дітей 5-6-річного віку, що мають фонетико-фонематичне недорозвинення мовлення. Діти відвідують КУ Сумський ЗДО № 20 «Посмішка». Нами сформовано основну групу та групу порівня (ОГ та ПГ); до складу кожної групи ввійшло 10 дітей.

Під час обстеження мовлення дітей нами було використано традиційні в логопедії методики Л. А. Лопатіної та методики, що представлені в підручниках «Логопедія» Л. С. Волкової та М. К. Шеремет.

Дослідження, проведене під керівництвом Г. В. Чіркіної, доводять необхідність вдосконалення діагностики під час обстеження дітей старшого дошкільного віку із фонетико-фонематичним недорозвиненням мовлення з метою встановлення індивідуальних відмінностей, їх типології у структурі дефекту, що можна їх досягти через обстеження мовленнєвих і немовленнєвих функцій і процесів у дітей.

Основним методологічним принципом спеціальноорганізованого нами обстеження став принцип комплексного підходу, що передбачає всебічне вивчення і оцінку діяльності дитини різними фахівцями – логопед, вихователь, практичний психолог, музичний керівник. Це дозволило нам здійснити обмін діагностичною інформацією і визначити оптимальні ефективні шляхи професійної взаємодії.

Цілісний, системний аналіз передбачав виявлення симптомів порушеного розвитку в зв'язках між ними, встановлення ієрархії виявлених відхилень, а також наявності збережених функцій та ланок.

Завдання, що спрямовані на визначення рівня розвитку мовлення дітей, ми об'єднали в серії.

Серія 1. Обстеження звуковимови.

Обстеження проводилося з використанням спеціального підбраного матеріалу.

Завдання 1. Називання предметних картинок (самостійна вимова звуків). Картинки добиралися таким чином, щоб певний звук займав позицію на початку слова, в середині та в кінці:

камінь, око, бик, вовк; ялинка, хом'як, гай, майка;

свистячі звуки – сова, оса, кактус, капуста; сік, осінь, дідусь, таксі; зима, коза, віз, ковзани; зілля, ізюм, мазь, змія; цап, яйце, палац, віконце; ціпок, суниця, олівці, пальці; дзиґа, гудзик, дзвоник; дзьоб, гедзь, дзвіночки;

шиплячі звуки – шафа, машина, душ, башта; жук, їжак, вуж, ліжко; чайка, печиво, ключ, качка; джем, бджола; шука, ящик, дощ;

сонорні звуки – лак, малина, дятел, яблуко; літак, куля, сіль, хліб; ракета, барабан, лікар, труба; буряк, горіх, крісло.

Завдання 2. Повторення слів за логопедом (відображна вимова звуків).

В словах також певний звук займав позицію на початку слова, в середині та в кінці.

Завдання 3. Вимова звука ізольовано.

У протоколі ми фіксували вид порушеної звуковимови:

- спотворена вимова звука;
- відсутність звука;
- змішування звуків;
- заміна звуків;
- оглушення або одзвінчення звуків;
- пом'якшення звуків або тверда вимова м'яких звуків.

Нами визначено рівні сформованості звуковимови:

високий рівень – відсутність порушення звуковимови або наявність 1-2 порушених звуків;

достатній рівень – наявність 3-5 порушених звуків, неправильна вимова звуків в самотійному мовленні за умови правильного повторення за дорослим та правильної ізольованої вимови звука;

середній рівень – наявність 6-8 порушених звуків, неправильна ізольована вимова звуків і вимова в самотійному та у відображеному мовленні;

низький рівень – наявність більше 8 порушених звуків.

Серія 2. Обстеження фонематичного слуху та фонематичного сприймання.

Завдання 1. Визначення заданого звука серед ряду інших звуків.

Завдання 2. Визначення складу із заданим звуком серед ряду складів.

Завдання 3. Визначення слова із заданим звуком серед ряду слів.

Завдання 4. Показ предметних картинок за вказівкою логопеда:

куб – дуб, дуб – зуб, майка – чайка, булка – білка, лак – мак, вагон – вогонь, гора – кора, малина – машина, лис – ліс, дім – дим, коса – коза, шапка – сапка, жито – сито, каса – каша.

Завдання 5. Повторення рядів з двох-трьох складів (відтворення).

Під час промовляння складів логопед закривав рот екраном, щоб дитина розрізняла звуки тільки на слух, щоб дитина не могла скористатися зоровою допомогою. Використання завдання на відтворення складових структур для обстеження фонематичного слуху обумовлено тим фактом, що саме в складі найбільш повно проявляються типові властивості кожної фонемі та її змістовно-розпізнавальна функція.

Для оцінювання виконання завдань використано бальну систему: правильне виконання завдання – 1 бал, наявність помилок – 0,5 балів, невиконання завдання – 0 балів.

Під час виконання завдань 1, 2, 3 помилкою вважався пропуск елемента (звуку, складу, слова), що містить даний звук або виділення елемента, який не містить даний звук; завдання 4 – показ картинки, що не відповідає названому слову; завдання 5 – зміна послідовності елементів у ряді, їх збільшення або зменшення, заміна звуків, уподібнення складів.

Нами визначено рівні сформованості фонематичного слуху:

2.2. Аналіз результатів обстеження стану сформованості фонетико-фонематичних процесів дітей старшого дошкільного віку із фонетико-фонематичним недорозвиненням мовлення.

Після проведення обстеження мовлення дітей основної групи (ОГ) та дітей групи порівняння (ГП) нами проведено порівняльний аналіз результатів.

Аналіз анамнестичних відомостей, отриманих в результаті опитування батьків, а також інформація, що містяться в медичних картах дітей, дозволив отримати наступні узагальнені дані:

- перебіг вагітності був нормальним - 10% матерів, з токсикозом першої половини вагітності - у 50%, з токсикозом другої половини вагітності - у 20%, з інфекційними захворюваннями під час вагітності - у 10%, з травмами плода - 20%.
- пологи протікали нормально - у 10% жінок, затяжні пологи мали місце - в 30% випадків, стрімкі пологи - в 10%, асфіксія при народженні - в 20%, родова травма - в 10%, позапланові оперативні пологи - в 20%;
- 20% дітей почали сидіти в 7 місяців і раніше, після 8 місяців - 80%;
- почали ходити самостійно до 1 року і раніше - 30%, до 1 року і 3 місяців - 60%, до 1,5 років - 10% дітей;
- гуління з'явилося в 2 місяці і раніше у 80% дітей, пізніше 2 місяців - у 20%;
- лепет з'явився до 6 місяців і раніше - у 10%, пізніше 6 місяців - у 80%, пізніше 1 року - у 10% дітей;
- перші слова з'явилися до 1 року і раніше - у 10%, до 1,5 років - у 10%, до 2 років - у 80% дітей;
- фразове мовлення виникло до 1,5 років і раніше - у 10%, до 2 років - у 20%, до 2,5 років - у 50%, до 3 років - у 20%.

Результати обстеження звуковимови показали, що більшість дітей ОГ та ГП виявили середній рівень сформованості звуковимови (Таблиця 2.2.). В ОГ 2 та в ГП 3 дитини виявили достатній рівень; в ОГ 6 дітей виявили середній рівень, в ГП – 5 дітей; в ОГ 2 дитини виявила низький рівень, в ГП – також 2 дитини.

Таблиця 2.2.

Результати обстеження звуковимови

	ОГ		ГП	
	кількість	%	кількість	%
Високий	0	0	0	0
Достатній	2	20	3	30
Середній	6	60	5	50
Низький	2	20	2	20

У дітей було порушено від 5 до 11 звуків, наявними були різні види порушень звуковимови – заміни, спотворена вимова, пом'якшена вимова звуків, змішування звуків та відсутність звука.

Обстеження фонематичного слуху показує, що діти із фонетико-фонематичним недорозвиненням мовлення виявили середній та низький рівень сформованості фонематичного слуху (Таблиця 2.3.). У ГП 2 дитини виявила достатній рівень, в ОГ таких дітей не виявлено; в ОГ 5 дітей виявили середній рівень, в ГП – 3 дитини; в ОГ 5 дітей і в ГП 5 дітей виявили низький рівень.

Таблиця 2.3.

Результати обстеження фонематичного слуху

	ОГ		ГП	
	кількість	%	кількість	%
Високий	0	0	0	0
Достатній	0	0	2	20
Середній	5	50	3	30
Низький	5	50	5	30

Обстеження звуко-складової структури слова показує, що більшість дітей із фонетико-фонематичним недорозвиненням мовлення виявили середній рівень сформованості звуко-складової структури слова (Таблиця 2.4.). В ОГ 2 дитини

виявили достатній рівень, у ГП – також 2 дитини; в ОГ 5 дітей виявили середній рівень, в ГП – 6 дітей; в ОГ 3 дитини виявили низький рівень, в ГП – 2 дитини.

Таблиця 2.4.

Результати обстеження звуко-складової структури слова

	ОГ		ГП	
	кількість	%	кількість	%
Високий	0	0	0	0
Достатній	2	20	2	20
Середній	5	50	6	60
Низький	3	30	2	20

Під час промовляння двоскладових та трискладових слів з відкритими складами діти не виявляли труднощів. Промовляння слів ізбігом приголосних, із закритими складами, чотирискладових слів відбувалось із порушенням складової структури: мали місце перестановки складів, уподібнення, скорочення слів або подовження (годинник - гокиник, космонавт - косномав).

Слід зазначити, що під час проведення обстеження ми складали на кожну дитину мовленнєву картку (Додаток А). Мовленнєва карта спрямована на якісний аналіз отриманих результатів обстеження відображає індивідуальний розвиток, підтверджує логопедичний висновок.

До мовленнєвої картки занесені дані щодо будови та моторики артикуляційного апарату, під час обстеження якого зверталася увага на будову губ, піднебіння, щелеп, зубів, язика, детально вивчалася рухливість мовленнєвого апарату. Для виявлення рухливості органів артикуляційного апарату ми пропонували дітям виконувати статичні та динамічні артикуляційні вправи.

Таким чином, ми здійснили поєднання кількісного і якісного підходів, що дало нам можливість забезпечити виявлення об'єктивного стану сформованості мовлення дитини.

Обстеження дітей дошкільного віку з фонетико-фонематичним недорозвиненням мовлення надало можливість встановити наступні логопедичні заключення:

- 1) ФФНМ. Стерта дизартрія;
- 2) ФФНМ. Ринологія;
- 3) ФФНМ. Дислалія;
- 4) ФФНМ. Дизартрія.

Мономорфні порушення виявлені у 7 дітей, поліморфні – у 13 осіб. При цьому у більшості дітей спостерігалось порушення рухливості органів артикуляційного апарату, найбільше страждає рухова функція язика (діти виконують всі рухові проби язика, проте значно обмежений обсяг рухів). Обстеження показало, що анатомічна будова органів артикуляційного апарату у всіх дітей в нормі.

Отримані дані стали підставою для визначення оптимальних умов організації корекційно-розвивального навчання, ефективних методів та прийомів для подолання фонетико-фонематичного недорозвинення мовлення.

ВИСНОВКИ ДО ДРУГОГО РОЗДІЛУ

У констатувальному експерименті взяли участь 20 дітей 5-6-річного віку, що мають фонетико-фонематичне недорозвинення мовлення. Діти відвідують КУ Сумський ЗДО № 20 «Посмішка». Нами сформовано основну групу та групу порівняння (ОГ та ПГ); до складу кожної групи ввійшло 10 дітей.

Під час обстеження мовлення дітей нами було використано традиційні в логопедії методики Л. А. Лопатіної та методики, що представлені в підручниках «Логопедія» Л. С. Волкової та М. К. Шеремет.

Завдання, що спрямовані на визначення рівня розвитку мовлення дітей, ми об'єднали в серії.

Серія 1. Обстеження звуковимови.

Серія 2. Обстеження фонематичного слуху та фонематичного сприймання.

Серія 3. Обстеження сформованості звуко-складової структури слова.

Після проведення обстеження мовлення дітей основної групи (ОГ) та дітей групи порівняння (ПГ) нами проведено порівняльний аналіз результатів.

Результати обстеження звуковимови показали, що більшість дітей ОГ та ПГ виявили середній рівень сформованості звуковимови.

Обстеження фонематичного слуху показує, що діти із фонетико-фонематичним недорозвиненням мовлення виявили середній та низький рівень сформованості фонематичного слуху.

Обстеження звуко-складової структури слова показує, що більшість дітей із фонетико-фонематичним недорозвиненням мовлення виявили середній рівень сформованості звуко-складової структури слова

Отже, необхідним є пошук оптимальних шляхів та ефективних методик подолання фонетико-фонематичного недорозвиненням мовлення дітей старшого дошкільного віку.

РОЗДІЛ 3

ОСНОВНІ НАПРЯМКИ КОРЕКЦІЙНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ РОБОТИ З УСУНЕННЯ ФОНЕТИКО-ФОНЕМАТИЧНОГО НЕДОРОЗВИНЕННЯ МОВЛЕННЯ В ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

3.1. Нетрадиційні технології корекції фонетико-фонематичного недорозвинення мовлення у дітей дошкільного віку

На сьогоднішній день у кожного логопеда є практичний матеріал, використання якого сприяє ефективному подоланню мовленнєвих порушень дитини. Збільшення кількості мовленнєвої патології серед дітей вимагає інноваційних технологій, нестандартних методів і прийомів, нових підходів у корекційній роботі.

Насьогодні логопеди, дефектологи, педагоги пропонують нові нетрадиційні форми роботи з дітьми як доповнення до академічних методів. Будь-який практичний матеріал можна умовно поділити на дві групи: 1 – основний, що безпосередньо допомагає мовленнєвому розвитку дитини; 2 – допоміжний, до нього відносяться нетрадиційні технології.

На даний час у корекційній педагогіці все більше застосовують нетрадиційні методи впливу:

фітотерапія – лікування за допомогою рослин;

ароматерапія – лікування за допомогою фітокомпозицій ароматів квітів та рослин;

музикотерапія – вплив музики на людину з терапевтичною метою;

хромотерапія – терапевтичний вплив кольору на організм людини;

літототерапія – терапевтичний вплив каменів (мінералів) на організм людини;

імаготерапія – театралізація, лялькотерапія, казкотерапія;

пісочна терапія – гра з піском як спосіб розвитку дитини;

Су-Джок-терапія – взаємовплив окремих частин тіла за принципом подібності.

Ці методи не можна розглядати як самостійні. Їх використання перш за все створює сприятливий емоційний фон, підвищує ефективність корекційної роботи.

Під час організації корекційного процесу необхідним є вдосконалення системи корекційного навчання дітей з порушеннями мовлення, пошук нових ефективних методів навчання. До них відноситься *наочне моделювання* – це відтворення істотних властивостей досліджуваного об'єкта, створення його заміни і робота з ним. Метод наочного моделювання допомагає формувати в дітей правильний образ положення органів артикуляційного апарату. Під час роботи з моделями в дитини створюється правильний образ артикуляційного укладу в момент вимови звуку. Правильне артикулювання, уточнене за допомогою наочної моделі, покращує якість прийому і відтворення звуку, сприяє активному розвитку у дітей власних вимовних навичок. Застосування моделей артикуляції під час виправлення порушень вимови допомагає вирішувати завдання свідомого засвоєння дітьми зв'язку між акустичними і артикуляційними ознаками звуку. Робота з моделювання включає декілька етапів:

- 1) вивчення об'єкта дослідження і виділення необхідних властивостей і відносин;
- 2) визначення аналога моделі і формулювання умов аналогії;
- 3) вибір в якості моделі об'єкта, здатного замінити оригінал.

Моделі, що відображають стан органів артикуляційного апарату в момент вимови звуку, повинні відповідати характеристиці конкретного звуку, заміщувати артикуляційний уклад і бути простими у використанні. Простота потрібна для доступності моделі і для отримання з її допомогою даних, які не можна отримати при безпосередньому вивченні оригіналу. Моделі легко класифікуються за всіма видами порушеної вимови звуків, тому діти їх добре впізнають. Це дає можливість легко їх запам'ятати і правильно провести корекційну роботу. Моделі артикуляційних укладів звуків піднімають наочність на вищий якісний рівень – рівень розумових операцій. Знання, закладені в моделях, дитина може сприйняти і засвоїти, якщо зрозуміє їх (Додаток Б).

Застосування моделей артикуляції звуків при корекції звуковимови, розвитку фонематичного слуху і підготовці дітей до освоєння грамоти роблять процес навчання як наочним, так і пізнавальним. Складаючи по моделі уклад органів апарату артикуляції або проводячи побудову самої моделі, діти вчаться думати, аналізувати, а займаючись корекцією звуковимови, розвиваючи фонематичний слух, бачать перед собою наочний приклад правильного укладу органів апарату артикуляції при проголошенні звуку.

Су-джок терапія. Динамічна електронејростимуляція при мовленнєвих порушеннях. У роботі з дітьми, які мають мовленнєві порушення, використовується су-джок терапія, основи якої розроблені в Японії. Ця терапія ґрунтується на тому, що основна система всіх внутрішніх органів і відповідних частин тіла знаходиться на стопах ніг і кістях рук. За цією терапією, руки і стопи є людиною в мініатюрі, а вуха нагадує ембріон людини. Тому, можна лікувати будь-який хворий орган, визначив необхідні точки на руках і ногах. Японський вчений Йосиро Цуцумі згідно цієї теорії розробив систему вправ для самомасажу рук. Якщо масажують (великий палець подушечки пальців можна розтирати кульками, волоськими горіхами, шестигранними олівцями тощо), то підвищується активність мозку.

Стимулювати мовленнєві точки можна апаратом «Денас» (динамічна електронејростимуляція), для використання якої у роботі з дітьми з мовленнєвими порушеннями спеціально розроблена методика роботи апаратом «Денас». Загальновідомим фактом є те, що дуже важко долати ті мовленнєві недоліки, що пов'язані з дизфункціями м'язів мовленнєвого апарату або їх провідністю: дизартрією, моторною алалією. Робота з такими дітьми потребує тривалого періоду корекційної роботи. Апарати «Денас»-терапії значно полегшують цей процес, дозволяють зменшити або зняти спастичку м'язів мовленнєвого апарату.

Інтерактивні прийоми у логопедичній роботі. Для вдосконалення або автоматизації поставлених звуків, розвитку почуття ритму, розвитку моторики артикуляційного апарату є картки з малюнками, в назвах яких є певний звук. Діти

називають малюнки у формі вірша, швидко запам'ятовують слова, таким чином збагачуючи свій словник та розвиваючи мовленнєвий апарат:

Риба, радіо, ракета, рукавиця, корт, карета,
 Рак, ворона, кран, робот, черепаха, барабан,
 Рома, зірка, помідор, ручка, зебра, мухомор.

Слива, слон, салат, лампа, лось, халат,
 Малина, листя, білка, лисиця, мило, пилка,
 Ложка, яблуко, ялина, телефон, лимон, калина,
 Лижі, голка, колосок, лак, лелека, колобок.

Шуба, душ, машина, шафа, кошик, шина,
 Шапка, груша, мишка, шорти, шило, кішка,
 Шишка, шарф, мурашка, шпак, каштан, ромашка.

Пісочна терапія у корекційній роботі з дітьми. Останнім часом психологи, логопеди пропонують використовувати такий спосіб розвитку дитини, як пісочну терапію. Терапевтичний ефект ігри з піском описав швейцарський психолог і філософ Карл Густав Юнг.

Ігри з піском:

- розвивають дрібну моторику рук і тактильно-кінетичну чуттєвість;
- долають страхи, стабілізують емоційний стан, забирають негативну енергію;
- долають комплекс «невміння малювати»;
- вдосконалюють зорово-просторову орієнтацію;
- поліпшують мовленнєві можливості;
- сприяють збагаченню та активізації словникового запасу;
- допомагають засвоїти навички звуко-складового аналізу та синтезу;
- дозволяють розвивати фонематичні процеси;
- сприяють розвитку зв'язного мовлення, формуванню лексико-граматичних категорій;

- допомагають під час вивчення букв, засвоєнні навичок писемного мовлення.

Використання пісочної терапії дає позитивні результати:

- підвищується інтерес до логопедичних занять;
- діти відчують себе успішними;
- на занятті немає місця монотонності, діти не нудьгують.

Фітотерапія – лікування за допомогою лікарняних засобів. Вона має глибоке коріння як в нашій країні, так і за кордоном. Ще в XI ст. до н. е. вавилонці широко використовували рослини в лікарняних цілях. Лікарські рослини – ефективний засіб під час лікування різноманітних мовленнєвих аномалій. Їх вживають для відновлення розумової та фізичної працездатності, усунення втомлюваності, в'ялості, астеничного синдрому, профілактики порушень мозкового кровообігу, розладів пам'яті, нервозності, відновлення м'язового тону.

При спастичній формі дизартрії потрібно вживати настоянки зі скорлупи кедрових горішків, з квіток календули, насіння кропу, відвари з настоянки чебрецю, відвару свіжих ялицевих гілок.

При паретичній формі дизартрії хороший ефект дають настоянки з женьшеня звичайного, мар'їна кореня, гречихи посівної, крутая звичайного; ванни з відвару трав: пшениці, буркуна, розтопиру сребристого. Для неспокійних дітей – відвари суміші трав чортополоху і підмаренника м'якого. Для підвищення працездатності, покращення пам'яті, концентрації уваги бажано вживати відвари звіробою, конвалії, настойки женьшеня, а також сирі овочі, особливо сік капусти.

При неврозоподібному заїкуванні використовуються збори лікарських рослин, що мають протисудомну і заспокійливу дію.

Збір №1: верес звичайний, трава – 40 г., сухоцвіт, трава – 40 г., собача кропива п'ятилопатева, трава – 40 г., перелет багатолістовий, трава – 40 г., валеріана лікарняна, коріння – 40 г.

1 ст. ложку суміші заварити 0,5 л. окропу, настоювати 8 годин, процідити і випити за день в 4-5 прийомів перед їжею і перед сном.

Збір №2: конюшина гірська, трава – 20 г., материнка звичайна, трава – 20 г., буквиця лікарняна, трава – 20 г., кульбаба лікарняна, трава – 20 г., череда – 20 г., м'ята перечна, лист – 20 г.

1 ст. ложку суміші заварити 0,5 л. окропу, настоювати 30 хвилин, процідити і випити за день в 4-5 прийомів – за 10-15 хвилин до їжі та перед сном та інші.

В результаті комплексної корекційної роботи за допомогою лікарських трав вдається не лише нормалізувати сон дітей, зняти втому, дратівливість, підвищити працездатність, пам'ять, увагу, а й покращити загальний стан дітей з мовленнєвою патологією.

Ароматерапія. Народний досвід і дослідження вчених довели, що запахи здатні керувати настроєм і працездатністю. Фізіолог Д. І. Шатенштейн у 1939 р. вперше науково обґрунтував та експериментально довів, що деякі нюхові подразники впливають на багато функцій і особливо на працездатність.

Ефірні масла базиліку, коріандру, дягеля, шкірки лимону, майорана, петрушки, евкаліпту тонізують, а фітокомпозиції з базиліку, майорана, коріандру, розмарину, м'яти, лаванди, тим'яну і вербени створюють аромати, що добре заспокоюють перезбуджену нервову систему. Це потрібно застосовувати в роботі з гіперактивними дітьми.

Останнім часом все більше і більше використовується у логопедичній роботі музикотерапія. *Музикотерапія* – це ліки, які слухають. Про те, що музика здатна змінити душевний і фізичний стан людини, знали ще в Давній Греції та інших країнах. Скрипка і фортепіано заспокоюють нервову систему; а флейта має розслаблюючу дію. Самий значний ефект від музики – це профілактика та лікування нервово-психічних захворювань. Легка спокійна музика датського композитора і музиканта Франсиса Гойи заспокійливо діє на нервову систему, приводить до рівноваги процесу збудження і гальмування. Слухаючи цю музику ніхто не дозволяв собі голосно кричати і пустувати.

«Каприз №24» Ніколо Паганіні у сучасній обробці, навпаки, підвищує тонус організму, настрої. Музика, відволікаючи увагу від неприємних образів, сприяє концентрації уваги. Для врівноваження нервової системи найчастіше

використовується фонограма лісу, спів птахів, п'єси з циклу «Пори року» П. І. Чайковського, «Місячна соната» Бетховена.

Наукою встановлено, що безшумне оточення негативно впливає на психіку людини, оскільки абсолютна тиша не є для неї звичним оточуючим фоном. Це варто враховувати при проведенні занять.

Найбільш важливими для дітей-логопатів є тренування спостережливості, розвиток відчуття темпу, ритму і часу, мислинневих здатностей і фантазії, вербальних і невербальних комунікативних навичок, виховання вольових якостей, витримки і здатності стримувати афекти, розвиток загальної тонкої моторики й артикуляційної моторики.

Безпосередня дія музики на нервово-психічну сферу дитини відбувається при її пасивному або активному сприйнятті.

Музична ритміка широко використовується при лікуванні рухових і мовленнєвих розладів (тиків, заїкуванні, порушенні координації, розторможеності, моторних стереотипів), корекції недостатнього психомоторного розвитку, почуття ритму, мовленнєвого дихання.

Музику потрібно використовувати під час виконання самостійної роботи, коли відсутнє мовленнєве спілкування. Виключенням є мелочитання (читання під музику) дітей із заїкуванням.

Музикотерапевтичний напрям роботи сприяє покращенню загального емоційного стану дітей; покращенню виконання якості рухів (розвиваються виразність, ритмічність, координація, плавність, серійна організація рухів); корекції і розвитку відчуттів, сприйняття, уявлень; стимуляції мовленнєвої функції; нормалізації просодичної сторони мовлення (темпу, тембру, ритму, виразності інтонації).

Для прослуховування береться лише той твір, що подобається абсолютно усім дітям. Краще використовувати музичні п'єси, які знайомі дітям. Вони не повинні привертати їх увагу своєю новизною, відволікати від головного. Тривалість прослуховування повинна складати не більше 10 хвилин протягом усього заняття. Як правило, це лише один музичний твір.

Існують спеціальні комп'ютерні програми з *хромотерапії*. Їх доцільно використовувати на фронтальних логопедичних заняттях як хвилинки відпочинку. Наші пращери помітили, що одні кольори приємні для ока, заспокоюють, сприяють приливу внутрішніх сил, збадьорюють; інші – дратують, пригнічують, визивають негативні емоції. Вплив кольору на людину не однозначний, а суцього індивідуальний, він має вибіркового характер. Це необхідно враховувати в роботі.

Використання *комп'ютерних технологій* сьогодні є новим етапом в корекційному процесі. Вчителі-логопеди не лише не залишилися осторонь, але й активно включилися в процес і продуктивно використовують ІКТ (інформаційно-комп'ютерні технології) в своїй практиці. Комп'ютерні технології вважаються допоміжними засобами в логопедичній роботі, вони є дуже ефективними.

На даний час розробляється все більше і більше комп'ютерних логопедичних ігор, завдань, які сприяють збагаченню словника, розвитку зв'язного мовлення дітей, покращують фонематичне сприйняття тощо. Найчастіше комп'ютерні вправи, ігри включають в структуру традиційного індивідуального логопедичного заняття як допоміжний інноваційний елемент. Між логопедом і дитиною встановлюється тісний емоційний контакт. Дитина відчуває себе розкутою, підвищується її самооцінка, значно покращується результативність роботи.

Існують такі комп'ютерні ігри як «Буквений дощик», «Прийменник», «Склади слово», «Склади речення за малюнками», «Артикуляційна гімнастика» тощо. Використання ІКТ під час проведення логопедичних занять допомагає цікавіше і переконливіше подавати матеріал. Діти з великою цікавістю виконують запропоновані завдання. Використання ІКТ у логопедичній роботі допомагає оптимізувати, індивідуалізувати процес навчання, розширює можливості роботи з наочним матеріалом, що сприяє успішному досягненню поставленої мети.

Але комп'ютери потрібно використовувати в міру, обережно. Існує ймовірність, що, захопившись застосуванням ІКТ на заняттях, логопед може перейти від розвиваючого навчання до наочно-ілюстративних методів; комп'ютер не замінює педагога, а тільки доповнює його.

Враховуючи те, що основними видами у старшому дошкільному віці є ігрова діяльність, велике значення має використання таких педагогічних технологій, які мають яскраво виражений моделюючий характер. Вони дають можливість формувати поруч з мовленнєвими і немовленнєві види діяльності. Тому застосування леґо-технологій є важливим у логопедичній роботі. При використанні конструктора «Лего» у дитини виходять гарні, привабливі конструкції незалежно від її навичок. Дитина відчуває себе успішною. За допомогою леґо-конструктора можна працювати над лексичними, граматичними, фонетичними темами, розвивати фонематичний слух, удосконалювати звуко-складову структуру слова. Леґо-терапія виховує увагу, посидючість, акуратність, точність у виконанні конструкцій.

Ігри з кольором. Діти п'ятого року життя із фонетико-фонематичним недорозвиненням мовлення, окрім вад звуковимови та недорозвитку фонематичних процесів, мають деякі відставання у формуванні лексико-граматичної складової мовлення, тому вчителю-логопеду слід планувати свою роботу таким чином, щоб здійснювати корекцію мовлення комплексно, активізуючи усі психічні процеси. На п'ятому році життя паралельно з активним оволодінням мовленням у процесі гри інтенсивно розвивається дитяча увага, сприймання та спостережливість. Малюк цього віку може упродовж короткого часу самостійно спостерігати за тим чи іншим об'єктом, виділяти головне, розрізняти і називати основні кольори та відтінки. Знайомство з кольорами та відтінками у середньому дошкільному віці виступає на перший план, а тому набуті знання закріплюються під час усіх видів ігор-занять, у т.ч. й логопедичних. Пропонуємо дидактичні ігри, які на різних етапах корекційно-розвивальної роботи індивідуально може проводити як вихователь, так і вчитель-логопед (Додаток Е).

3.2. Корекційна робота з подолання фонетико-фонематичного недорозвинення мовлення в дітей старшого дошкільного віку

Старший дошкільний вік передуює переходу дитини на наступний, дуже важливий етап його життя – вступ до школи. Тому істотне місце в роботі з дітьми 6-го і 7-го року життя займати підготовка до школи, а саме: розвиток фонематичного слуху, корекція звуковимови, формування та вдосконалення навичок звукового та складового аналізу, удосконалення звуко-складової структури слова.

У ході подолання фонетико-фонематичного недорозвинення мовлення передбачаються два взаємопов'язаних напрями роботи:

- 1) корекція вимови (постановка і уточнення артикуляції звуків (постановка звуків проходить в індивідуальній роботі, на фронтальних заняттях уточнюється артикуляція);
- 2) послідовне формування навичок звукового аналізу і синтезу на основі розвитку фонематических процесів.

Розвиток фонематичних процесів мовлення передбачає формування фонематичного слуху, фонематичного сприйняття (спеціальних розумових дій з диференціації фонем), фонематических уявлень, фонематичного аналізу і синтезу. Таким чином, на логопедичних заняттях в роботі над звуком необхідно формувати, розвивати і вдосконалювати сприйняття даного звуку в єдності з навичками фонематичного аналізу і синтезу.

Розвиток фонематичного слуху

З метою диференціації слів, близьких за звуком складом дітям пропонують розглянути картину, де зображено море, паркан, стіл, дупло, шафа тощо та предметні картинки, назви яких різняться одним звуком, наприклад чайка, майка, дим, дім, кит, кіт тощо. Потім логопед пропонує дітям слухати речення, які він промовляє та наклеїти предметні картинки у відповідних місцях великої картини: кіт сидить на паркані, а кит плаває у морі; булка лежить на столі, а білка живе в дуплі; чайка літає над морем, майка лежить у шафі. Аналогічно проводиться гра,

коли діти допомагають дівчинці Насті зібрати намисто, яке вона розсипала.

На заняттях з диференціації звуків діти грають на двох інструментах по чергово відповідно до того, який звук вони чують, наприклад, грають на сопілці, якщо в слові є звук [л], на маракасах – звук [р]; грають на барабані, якщо в слові глухий приголосний звук, дзвіночок – дзвінкий приголосний звук.

У грі «Розкажи про звуки» педагог ховає в піску картинки-символи звуків та пропонує дитині «занурити» руки в пісок, відшукати картинку, сказати, який звук вона позначає, та знайти іграшку, назва якої починається цим звуком. Завдання можна ускладнити: знайти іграшку-предмет, в назві якої заданий звук знаходиться в середині слова або в кінці.

У грі «Вершки та корінці» педагог пропонує дітям пограти в гру «Вершки і корінці»: дорослий показує площинне зображення овочів, а діти відповідають, що в ньому їстівне та ховають руки в пісок, якщо їстівними є корінці, або ставлять кулачки на поверхню піску, якщо їстівними є вершки. Потім дітям пропонується виконати наступні завдання: назвати та намалювати на піску овочі, в назві яких є звук [і] (помідор, огірок); назвати та намалювати на піску овочі, в назвах яких є звук [р] (картопля, морква, редис); назвати та намалювати на піску овочі, назва яких має три склади (кабачок, помідор) тощо.

Метою інтерактивної гри «Магазин» (ток-шоу) формування вміння добирати слова на заданий звук. Логопед пропонує дитині вибрати один предмет із запропонованих, а потім їх «продати», «рекламуючи» по одній букві. Наприклад, мак – маленький, ароматний, квітучий.

Дидактична гра «Хто більше» з використанням конструктора *LEGO* сприяє активізації словника дітей: педагог пропонує дітям називати слова, які починаються на заданий звук, та на кожне слово ставити деталь, будуючи башту.

Іграшки, що звучать (брязкальця, бубни, кастаньєти, трикутники, тарілки, барабани, сопілки, дудки, ріжки, органчики, музичні шкатулки, металофони, піаніно, роялі, кларнети, флейти, саксофони, баяни, губні гармоніки, дзвоники, балалайки тощо), широко використовуються на логопедичних заняттях для розрізнення звуків за висотою, довжиною звучання, тембром, динамікою.

Вправа «Спіймай звук» набуває іншої форми проведення із використанням м'ячика су-джок: логопед промовляє рядок звуків (складів, слів), дитина, почувши заданий звук (склад із заданим звуком, слово із заданим звуком), має стукнути долонькою по м'ячику.

Формування навичок звукового аналізу

Під час проведення «звукового диктанту» логопед називає голосні, тверді приголосні та м'які приголосні звуки, діти виліплюють та викладають на лінійках відповідні звукові позначення (кулька, одна «ковбаска», дві «ковбаски»).

У дидактичній грі «Скільки складів» логопед називає ряд складів (на-на-на-па), діти визначають, який склад був зайвий та з пластиліну викладають таку кількість кульок, що відповідає кількості однаково названих складів.

Пісочницю можна використати замість аркушу паперу, де діти можуть писати звукові схеми слів пальчиками або паличками. Слова, які педагог пропонує для аналізу, є словами-назвами дрібних іграшок, які діти попередньо відшуковують в піску.

Для закріплення навичок звукового аналізу ми використовували м'ячики су-джок червоного, синього та зеленого кольорів, які позначали голосний, твердий приголосний та м'який приголосний звуки відповідно.

Формування навичок складового аналізу

Дидактична вправа «Квадратики» передбачає малювання дітьми під картинкою певної кількості, скільки складів у слові.

У дидактичній грі «Побудуй доріжку» з використанням конструктора LEGO педагог пропонує дітям називати слова, визначати кількість складів та зеднати в доріжку стільки елементів конструктору, скільки складів у слові.

Деталі конструктору ми використовували у вигляді звукових фішок: на деталях конструктору були наклеєні позначення голосних та твердих і м'яких приголосних звуків.

Під час закріплення вміння визначати кількість складів у словах, педагог пропонує дитині ігри з камінцями або гудзиками: викласти стільки камінців (гудзиків), скільки в слові складів.

Ксілофон нами використаний під час формування навичок складового аналізу слів: дитина має стільки разів ударити в барабан або ксілофон, скільки в слові складів.

Для закріплення навичок складового аналізу ми пропонували дітям діставвати з ємкості таку кількість м'ячиків су-джок, скільки в слові складів або відбити м'ячиком по столу стільки разів, скільки в слові складів.

Корекція звуковимови

Метою дидактичної гри «Кольорові склади» («Кольорові слова») є диференціація складів (слів) близьких за звуковим складом. Логопед називає склади (слова) зі звуками [з] та [ж] (за, жа, же, жу, зу тощо, коза, хмиз, їжак, кажан тощо), діти малюють фарбами на папері плями жовтого або зеленого кольору відповідно. Аналогічно проводиться гра «Кольорові слова».

У процесі корекційної роботи з дітьми ефективними виявилися вправи-розспівування: спів нескладних мелодій зі звуком, який автоматизується в складах. Наприклад, під час автоматизації звука [с] в складах мелодію «до-ре-мі-ре-до» діти проспівують, промовляючи прямі склади з приголосним звуком та голосним звуком [а] – са, потім цю мелодію проспівують на півтону вище, промовляючи прямі склади зі звуком [о] – со, потім – [у] – су, [е] – се, [и] – си.

Також дітям пропонували проспівувати чистомовки, скоромовки та вірші на заняттях автоматизації звуків.

Су-джок-терапія допомагала нам під час корекційної роботи з автоматизації звуків у складах та словах. Дітям пропонували промовляти склади або слова з певним звуком та надівати масажне кільце на кожний палець правої та лівої руки або прокочувати м'ячик від середини долоні до кінчиків кожного пальця правої та лівої руки.

Ефективним засобом є сміхотерапія – лікування позитивними емоціями. Ми пропонували дітям на заняттях з автоматизації звуків у реченні складати «смійшні» речення за двома предметними картинками: наприклад, за картинками «гуска» і «намисто» діти складають речення «Гуска наділа намисто» або «Гуска купила намисто» тощо; за картинками «собака» і «сани» – «Собака катається на саях».

Слід зазначити, що даний природний прийом отримання позитиву підвищує в дітей інтерес до заняття та бажання виконувати вправи, завдання.

На заняттях ми використовували музику заспокійливого характеру (класична музика, звуки природи), ритмічну та веселу музику в залежності від виду роботи, завдання та мети заняття.

Музику ми включали під час виконання масажу або самомасажу. Цікавим для дітей моментом було, те, що логопед під час проведення масажу відтворював мелодію або наспівував пісні, виокремлюючи рухи в ритм мелодії.

Також на заняттях нами застосовувалась аромалампа, частіше під час артикуляційної гімнастики. Також для зміни видів діяльності, для відпочинку ми пропонували дітям на запах вгадувати аромати фруктів, квітів, кондитерських виробів тощо.

З метою розвитку моторики артикуляційного апарату ми пропонували дітям виконувати динамічні та статичні артикуляційні вправи із застосуванням продуктів харчування – сушки, соломка, цукерки, шматочки фруктів, напої тощо («Гастрономічна гімнастика»).

Застосовувати фітотерапію як нетрадиційний засіб корекції мовленнєвих порушень допомагали батьки: відвари трав, що позитивно впливали на нервову систему дітей, готували батьки вдома, діти приймали відвари під наглядом батьків. Заздалегідь батьки провели консультації з лікарем щодо застосування певного відвару.

В основі запропонованої системи роботи лежить формування навичок звукового і складового аналізу і синтезу, розвиток фонематичного слуху, корекція звуковимови. Застосування представлених методики дає можливість педагогу творчо використовуючи дидактичні ігри, наочний і текстовий матеріал, розвивати у дітей стійкий інтерес до занять, поліпшувати процес корекції мовленнєвих порушень.

Ми дотримувалися вимог до логопедичних занять, що представлені в сучасній логопедії.

1. Мета і тема заняття пронизує все його етапи, всі види роботи.

2. Максимальна насиченість звуком, який відпрацьовується в дитини, лексичним і граматичним матеріалом.

3. Поєднання навчальних та ігрових форм.

4. Наочність в залежності від віку дітей, етапу роботи, змісту матеріалу.

5. Систематична робота з розвитку уваги, пам'яті, мислення.

6. Постійний звуко-складовий аналіз і синтез.

7. Неприпустимість використання дефектних звуків.

Пропонована система роботи дозволяє найбільш повно вирішувати такі основні завдання навчання, як:

- формування повноцінної звукової сторони мовлення (виховання артикуляційних навичок, правильної звуковимови, відтворення складової структури, розвиток фонематичного сприйняття);

- володіння елементами грамоти;

- взаємопов'язане формування фонетико-фонематических і лексико-граматичних компонентів мови.

Вся робота з ознайомленню зі звуками проводиться з урахуванням диференційованого підходу до дітей; єдності формування мовленнєвих процесів, мислення і пізнавальної активності; одночасний корекційно-виховний вплив на сенсорну, інтелектуальну і афективно-вольову сферу.

Всі заняття проводились за єдиною схемою, а їх різноманітність досягається шляхом використання численних ігрових прийомів і варіативністю дидактичних ігор.

3.3. Аналіз результатів корекційної роботи з дітьми старшого дошкільного віку із фонетико-фонематичним недорозвиненням мовлення

Після закінчення корекційної роботи знову було проведено обстеження дітей старшого дошкільного віку з фонетико-фонематичним недорозвиненням мовлення.

Результати обстеження звуковимови дітей старшого дошкільного віку представлені в таблиці 3.1.

Таблиця 3.1.

Результати обстеження звуковимови

	ОГ		ГП	
	кількість	%	кількість	%
Високий	5	50	3	30
Достатній	4	40	4	40
Середній	1	10	3	30
Низький	0	0	0	0

У дітей ОГ та ГП зменшено кількість порушених звуків до 5.

В ОГ 5 дітей та в ГП 2 дитини досягли високого рівня сформованості звуковимови, що більше на 50% та 20% відповідно, ніж на констатувальному етапі дослідження; 4 дитини ОГ та 4 дитини ГП досягли достатнього рівня, що більше на 20% та 10% відповідно; 1 дитина ОГ та 3 дитини ГП виявили середній рівень, що менше на 50% та 20% відповідно. Дітей, які виявили низький рівень сформованості звуковимови, не виявлено (Рис. 3.1., Рис. 3.2.).

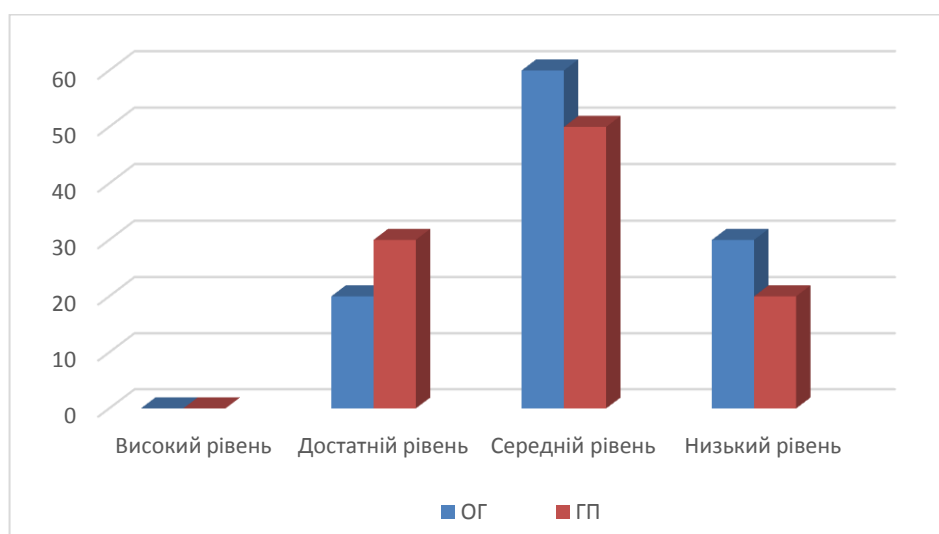

Рис. 3.1. Сформованість звуковимови на констатувальному етапі дослідження.

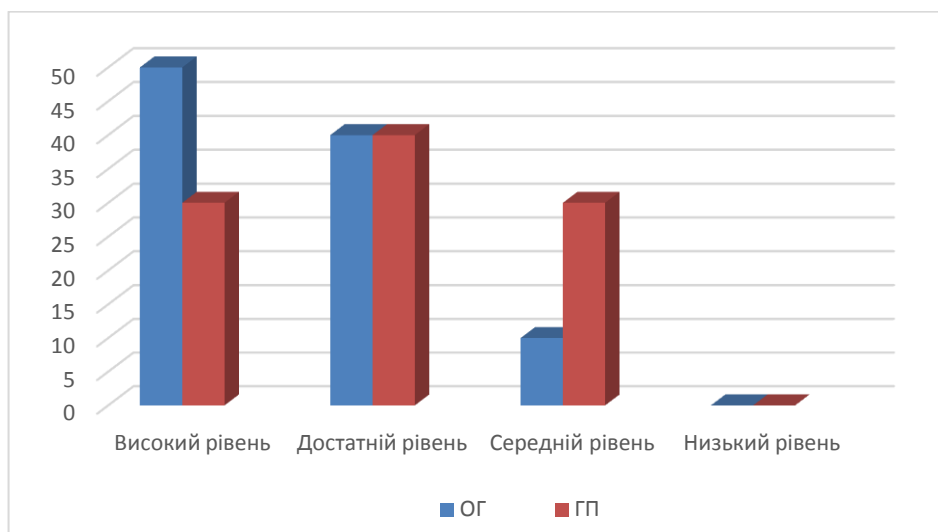

Рис. 3.2. Сформованість звуковимови на контрольному етапі дослідження.

Результати обстеження фонематичного слуху представлені в таблиця 3.2.

Таблиця 3.2.

Результати обстеження фонематичного слуху

	ОГ		ГП	
	кількість	%	кількість	%
Високий	6	60	4	40
Достатній	4	40	5	50
Середній	0	0	1	10
Низький	0	0	0	0

В ОГ 6 дітей та в ГП 4 дитини досягли високого рівня сформованості фонематичного слуху, що більше на 60% та 40% відповідно, ніж на констатувальному етапі дослідження; 4 дитини ОГ та 5 дітей ГП досягли достатнього рівня, що більше на 40% та 30% відповідно; 1 дитина ГП виявила середній рівень, що менше на 20%, в ОГ таких дітей не було, що на 50% менше, ніж на констатувальному етапі дослідження. Дітей, які виявили низький рівень сформованості фонематичного слуху, не виявлено (Рис. 3.3., Рис. 3.4.).

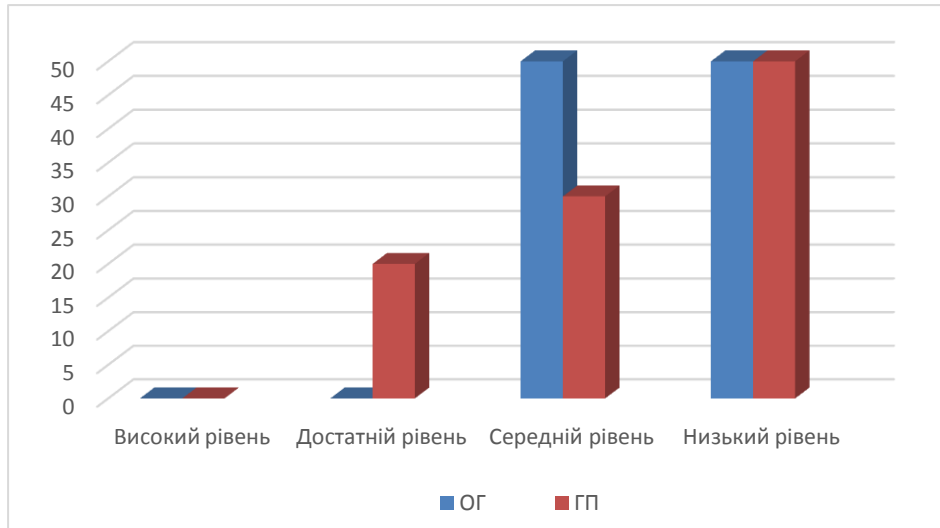

Рис. 3.3. Сформованість фонематичного слуху на констатувальному етапі дослідження.

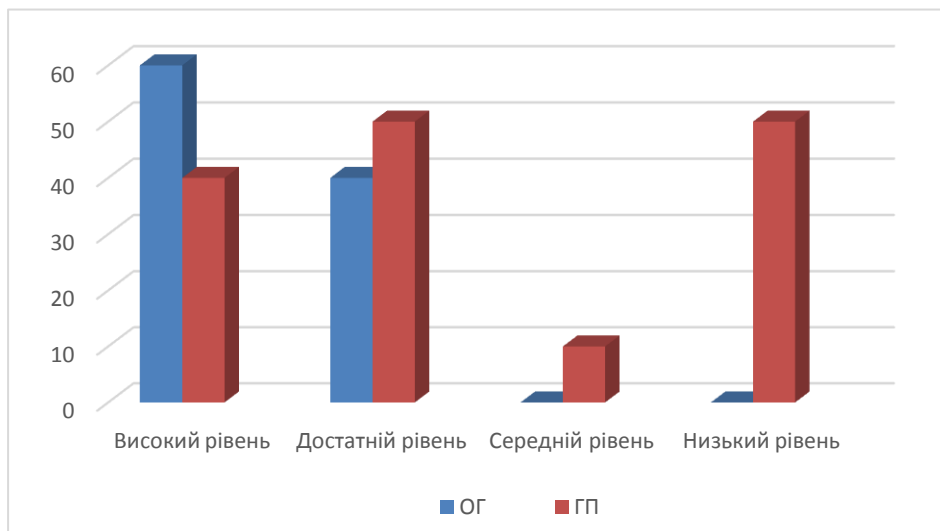

Рис. 3.4. Сформованість фонематичного слуху на констатувальному етапі дослідження.

Результати обстеження звуко-складової структури слова представлені в таблиці 3.3.

Таблиця 3.3.

Результати обстеження звуко-складової структури слова

	ОГ		ГП	
	кількість	%	кількість	%
Високий	8	80	6	60
Достатній	2	20	3	30
Середній	0	0	1	10
Низький	0	0	0	0

В ОГ 8 дітей та в ГП 6 дітей досягли високого рівня сформованості звуко-складової структури слова, що більше на 80% та 60% відповідно, ніж на констатувальному етапі дослідження; 2 дитини ОГ та 3 дитини ГП досягли достатнього рівня, що більше на 30% в ГП, в ОГ даний показник залишився незмінним; 1 дитина ГП виявила середній рівень, що менше на 50%, в ОГ таких дітей не було, що також на 50% менше, ніж на констатувальному етапі дослідження. Дітей, які виявили низький рівень сформованості звуко-складової структури слова, не виявлено (Рис. 3.5., Рис. 3.6.).

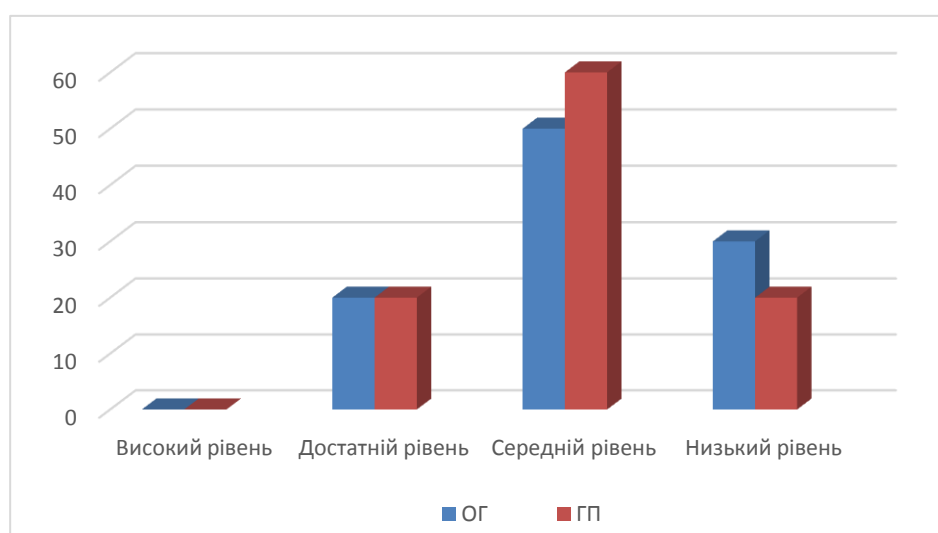

Рис. 3.5. Сформованість звуко-складової структури слова на констатувальному етапі дослідження.

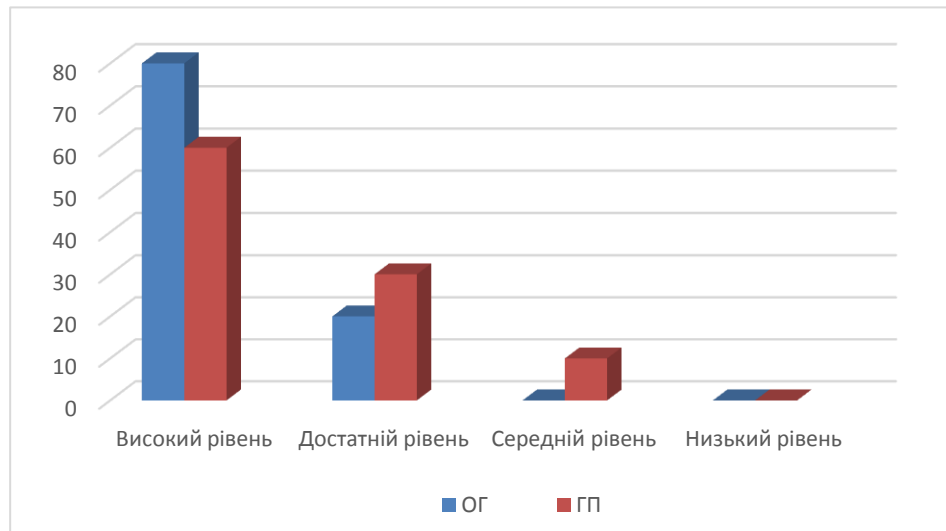

Рис. 3.6. Сформованість звуко-складової структури слова на контрольному етапі дослідження.

Підводячи підсумок, необхідно підкреслити, що показники сформованості звуковимови, фонематичного слуху та звуко-складової структури слова у дітей ОГ покращилися.

Таким чином, ми бачимо, що використання нетрадиційних та інноваційних технологій під час корекційної роботи з подолання фонетико-фонематичного недорозвинення мовлення є ефективним та доцільним.

ВИСНОВКИ ДО ТРЕТЬОГО РОЗДІЛУ

Збільшення кількості мовленнєвої патології серед дітей вимагає інноваційних технологій, нестандартних методів і прийомів, нових підходів у корекційній роботі: фітотерапія, ароматерапія, музикотерапія, хромотерапія, літототерапія, імаготерапія, пісочна терапія, Су-Джок-терапія. Використання зазначених методів створює сприятливий емоційний фон, підвищує ефективність корекційної роботи.

У ході подолання фонетико-фонематичного недорозвинення мовлення передбачаються два взаємопов'язаних напрями роботи: корекція вимови та послідовне формування навичок звукового аналізу і синтезу на основі розвитку фонематических процесів. Розвиток фонематичних процесів мовлення передбачає формування фонематичного слуху, фонематичного сприйняття, фонематических уявлень, фонематичного аналізу і синтезу.

Всі заняття проводились за єдиною схемою, а їх різноманітність досягається шляхом використання численних ігрових прийомів і варіативністю дидактичних ігор. З метою розвитку вищезазначених процесів і операцій взяті ігрові завдання та вправи зі звуками і словами, адже саме в ігровій діяльності, під час ігор-занять, прогулянок дошкільники оволодівають цими навичками, що допоможе їм успішно навчатися у школі та засвоювати предмети мовного циклу. Запропоновані ігри з дітьми.

Після закінчення корекційної роботи знову було проведено обстеження дітей старшого дошкільного віку з фонетико-фонематичним недорозвиненням мовлення.

Результати обстеження звуковимови дітей старшого дошкільного віку показало, що кількість порушених звуків зменшено до 5. Серед дітей ОГ та ГП було виявлено дітей, які досягли високого рівня сформованості звуковимови, проте в ОГ цей показник виявився вищим (на 50% та 20% відповідно, ніж на констатувальному етапі дослідження).

Результати обстеження фонематичного слуху доводять, що діти ОГ та ГП виявили високий та достатній рівень сформованості фонематичного слуху. Показники в ОГ також є кращими, ніж в ГП: в ОГ на 60% більше дітей досягли високого рівня сформованості фонематичного слуху, ніж на констатувальному етапі дослідження, проте як в ГП цей показник склав 40%.

Результати обстеження звуко-складової структури дозволяють стверджувати, що діти ОГ та ГП виявили високий та достатній рівень сформованості звуко-складової структури слова. Дане обстеження також показує, що показники в ОГ є кращими, ніж в ГП: в ОГ на 80% більше дітей досягли високого рівня сформованості звуко-складової структури слова, ніж на констатувальному етапі дослідження, проте як в ГП цей показник склав 60%.

На контрольному етапі дослідження не виявлено дітей, які показали низький рівень сформованості фонематичного слуху, звуковимови, звуко-складової структури слова.

Таким чином, ми бачимо, що використання нетрадиційних та інноваційних технологій під час корекційної роботи з подолання фонетико-фонематичного недорозвинення мовлення є ефективним та доцільним. Використання нетрадиційних прийомів, технологій підвищує інтерес до мовлення, допомагає в ігровій формі краще засвоїти матеріал. Чим різноманітніше будуть прийоми логопедичного впливу на дітей, тим більш успішним буде формування у них мовлення.

ВИСНОВКИ

Під час наукового дослідження нами здійснено вивчення теоретичних проблем корекції фонетико-фонематичного недорозвинення мовлення дітей дошкільного віку.

У процесі мовленнєвого розвитку в дитини формуються вищі психічні форми пізнавальної діяльності, здатність до понятійного мислення. Оволодіння мовленням сприяє усвідомленню, плануванню і регуляції поведінки. Дитина з розвиненим мовленням легко вступає в спілкування з оточуючими, вона може зрозуміло висловити свої думки, бажання, задати питання, домовитися з однолітками про спільну гру. Останнім часом збільшується кількість дітей, які мають повноцінний слух та інтелект, але не цілком розвинений фонематичний слух та порушення звуковимови.

Від сформованості фонематичного слуху залежить формування правильної звуковимови, від достатнього рівня сформованості умінь аналізу, порівняння, синтезу і узагальнення мовного матеріалу залежить здатність засвоювати знання з грамоти. Також у дитини має бути достатньо розвинуто фонематичне сприймання.

Проблема розвитку та формування фонетико-фонематичної системи мовлення розглядається в роботах Левіної Р. Є., Боскис Р. М., Швачкіна М. Х., Гвоздева О. М., Красногорського М. І. Левіна Р. Є., Нікашиної Н. А., Спірової Л. Ф., Чіркїної Г. Є., Колпоковської І. К., Ястребової В. А., Шеремет М. К., Ельконіна Д. Б., Лурія О. Р., Богоявленського Д. М., Сохіна Ф. О., Тамбовцева О. Г., Тумакової Г. А. та ін.

Фонетико-фонематичне недорозвинення мовлення – це порушення процесів формування вимови у дітей з різними мовленнєвими розладами через дефекти сприйняття і вимови фонем.

Нами проведено вивчення стану сформованості фонетико-фонематичних процесів у дітей старшого дошкільного віку із фонетико-фонематичним недорозвиненням мовлення. Дослідження проводилось на базі КУ Сумський ЗДО

№ 20 «Посмішка». У дослідженні взяли участь 20 дітей 5-6-річного віку, що мають фонетико-фонематичне недорозвинення мовлення.

Під час обстеження мовлення дітей нами було використано традиційні в логопедії методику Л. А. Лопатіної та методики, що представлені в підручниках «Логопедія» Л. С. Волкової та М. К. Шеремет.

Завдання, що спрямовані на визначення рівня розвитку мовлення дітей, ми об'єднали в серії.

Серія 1. Обстеження звуковимови.

Серія 2. Обстеження фонематичного слуху та фонематичного сприймання.

Серія 3. Обстеження сформованості звуко-складової структури слова.

За результатами дослідження були зроблені висновки про велику кількість помилок, що допускаються дітьми у виконанні завдань на виявлення рівня сформованості звуко-складової структури слова, фонематичного слуху, звуковимови.

Результати обстеження звуковимови показали, що більшість дітей ОГ та ГП виявили середній рівень та низький рівень сформованості звуковимови, фонематичного слуху, звуко-складової структури слова, що вказує на те, що необхідним є пошук оптимальних шляхів та ефективних методик подолання фонетико-фонематичного недорозвинення мовлення дітей старшого дошкільного віку

У ході корекційної роботи з подолання фонетико-фонематичного недорозвинення мовлення передбачаються два взаємопов'язаних напрями роботи: корекція вимови та послідовне формування навичок звукового аналізу і синтезу на основі розвитку фонематических процесів, що реалізовувались через використання інноваційних технологій, нестандартних методів і прийомів, нових підходів у корекційній роботі: фітотерапії, ароматерапії, музикотерапії, хромотерапії, літототерапії, імаготерапії, пісочної терапії, Су-Джок-терапії.

Після закінчення корекційної роботи знову було проведено обстеження дітей старшого дошкільного віку з фонетико-фонематичним недорозвиненням мовлення.

Результати обстеження звуковимови, фонематичного слуху, звуко-складової структури слова дітей старшого дошкільного віку доводить, що показники сформованості зазначених компонентів в ОГ є кращими, ніж в ГП:

високого рівня сформованості звуковимови в ОГ досягли на 50% дітей більше, ніж на констатувальному етапі дослідження, в ГП – на 20%;

високого рівня сформованості фонематичного слуху в ОГ досягли на 60% дітей більше, ніж на констатувальному етапі дослідження, в ГП – на 40%;

високого рівня сформованості звуко-складової структури слова в ОГ досягли на 80% дітей більше, ніж на констатувальному етапі дослідження, в ГП – на 60%.

Отже, результати контрольного етапу дослідження доводять, що використання нетрадиційних та інноваційних технологій під час корекційної роботи з подолання фонетико-фонематичного недорозвинення мовлення є ефективним та доцільним. Використання нетрадиційних прийомів, технологій підвищує інтерес до мовлення, допомагає дітям в ігровій формі краще засвоїти матеріал.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абрамова Т.В. Обогащение словаря дошкольников с общим недоразвитием речи. *Логопед.* 2004. №5. С. 80-91.
2. Агранович З.Е. В помощь логопедам и родителям. Сборник домашних занятий для преодоления недоразвития фонематической стороны речи у старших дошкольников. СПб. : Детство-Пресс, 2004.
3. Акименко В.М. Применение моделей артикуляции звуков при коррекции фонематического недоразвития речи у дошкольников. *Логопед.* 2005. №1. С. 4-13.
4. Акименко В.М. Коррекция нарушений звукопроизношения у детей с применением моделей артикуляции звуков. *Логопед* 2005. № 2. С. 9-15.
5. Андрусишина Л. Є. Особливості інтелектуального розвитку дітей старшого дошкільного віку із загальним недорозвитком мовлення : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.08. Київ, 2012. 283 с.
6. Артюшкіна Л. М. Мовленнєва компетентність. як складова комунікативного процесі державних службовців. URL: <https://doi.org/10.31865/2414-9292.11.2019.197219> (дата звернення: 15.02.2020).
7. Балобанова В.П., Богданова Л.Г., Венедиктова Л.В. Диагностика нарушений речи у детей и организация логопедической работы в условиях дошкольного образовательного учреждения. СПб.: Детство-Пресс, 2001.
8. Беденко Є. Р. Ознаки дислалії у дітей. Інтеграція науки і практики в умовах модернізації корекційної освіти України: збірник наукових праць. Херсон: ПП Вишемирський В. С., 2014. 276 с.
9. Боряк О. В. Специфіка формування семіотичної підсистеми мови при дизонтогенезі розвитку (розумовій відсталості). Актуальні питання корекційної освіти (педагогічні науки) : зб. наук. пр. : в 2-х т. / за ред. В. М. Синьова, О. В. Гаврилова. Кам'янець-Подільський : ПП Медобори-2006, 2015. Вип. V. Т. 1. С. 36–47.
10. Богуш А. М. Мовленнєвий компонент дошкільної освіти Харків : Вид-во «Ранок», 2011. 176 с.

11. Буслаева Е.Н. Состояние фонематического слуха у учащихся младших классов. *Дефектология*, 2002. № 2. С. 17-21.
12. Варенцова Н.С., Колесникова Е.В. Развитие фонематического слуха у дошкольников. Москва, 1997.
13. Волосовец Т.В. Основы логопедии с практикумом по звукопроизношению. Москва: Академия, 2000.
14. Волкова Л.С., Шаховская С.Н. Логопедия. Москва: Лабиринт, 2003.
15. Винокур А. С. Подолання мовного недорозвинення у дітей молодшого шкільного віку : посібник. Київ : Рад. шк., 1977. 143 с.
16. Виправлення вад мовлення у дошкільників / упоряд. В. Л. Чайко. Київ : Шк. світ, 2009. 12 с.
17. Выготский Л.С. Мышление и речь. Москва: Лабиринт, 1996.
18. Гаркуша Ю.Ф. Система коррекционных занятий воспитателя в детском саду для детей с нарушениями речи. Москва, 1992.
19. Гаврилова Н. С. Система порушень фонетичною боку мовлення. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова*. Серія 19. Корекційна педагогіка та психологія : зб. наук. праць. Київ: НПУ імені М. П. Драгоманова, 2014. Вип. 27. С. 37–44.
20. Гвоздев А.Н. Вопросы изучения детской речи. Москва, 1961.
21. Глазова О. П. Навчальні перекази з української мови : 5-9 класи. Київ: Абрис, 2000. 224 с.
22. Глазова О. П. Рідна мова : підручник для 5 кл. заг. навч. закл. Київ : Освіта України, 2005. 288 с.
23. Голуб Н. М. Труднощі формування навичок мовного аналізу та синтезу в молодших школярів з нормальним мовленнєвим розвитком та порушеннями мовлення. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова*. Серія 19. Корекційна педагогіка та психологія : зб. наук. праць. Київ: НПУ імені М. П. Драгоманова, 2012. Вип. 22. С.41–46.
24. Дорох Н.В. Коррекция возможности массажа. *Логопед для ДОУ*. Москва: ТЦ Сфера, 2005. 80с. С. 40-44.

25. Жукова, Н.С., Ельконін Д. Б. Логопедия. Общее недоразвитие речи. Екатеринбург, 2000.
26. Каше Г.А., Филичева Т.Б. Программа обучения детей с недоразвитием фонематического строя речи. Москва, 1978.
27. Кобзарева Л.Г., Кузьмина. Ранняя диагностика нарушения чтения и его коррекция. Воронеж, 2000.
28. Колесникова Е.В. Развитие фонематического слуха у дошкольников. Москва, 2002.
29. Коноваленко В.В., Коноваленко С.В. Коррекционная работа воспитателя в подготовительной логопедической группе (для детей с ФФН). Москва, 1998.
30. Коноваленко В.В., Коноваленко С.В. Фронтальные логопедические занятия в подготовительной группе для детей с ФФН. Москва: Гном и Д, 2002.
31. Коноваленко В.В., Коноваленко С.В. Формирование связной речи и развитие логического мышления у детей старшего дошкольного возраста с ОНР. Москва: Гном и Д, 2001.
32. Коноваленко В.В., Коноваленко С.В. Развитие связной речи: Фронтальные логопедические занятия в подготовительной группе для детей с ОНР («Осень», «Зима», «Весна», «Человек: я, моя семья, мой дом, моя страна»). Москва: Гном и Д, 2001.
33. Копытова С.В. Коррекционная работа с детьми с дизартрическими расстройствами речи. *Воспитание и обучение детей с нарушениями развития*. 2006. №3. С. 63-69.
34. Коррекционно-педагогическая работа в дошкольных учреждениях для детей с нарушениями речи / под ред. Гаркуша Ю.Ф. Москва: Секачев В.Ю., 2000.
35. Лизунова Л.Р. Профилактика нарушений звукопроизношения у детей дошкольного возраста. *Логопед*, 2004. № 4. С. 70-72.
36. Лопатина Л.В. Логопедическая работа с детьми дошкольного возраста. СПб.: Союз, 2004.
37. Лопатина Л.В., Серебрякова Н.В. Особенности фонетических нарушений. Особенности фонематических нарушений. *Дефектология*, 1974. №4.

38. Оскольская Н.А. Типология индивидуальных различий в структуре фонетико-фонематического недоразвития речи. *Дефектология*, 2001. № 2.
39. Пелых Н.И. Дифференциация звуков [Т] - [Д] (старшая группа для детей с ФФН). *Логопед*, 2005. №1. С. 70-73.
40. Поваляева М.А. Справочник логопеда. Ростов-на-Дону: Феникс, 2003.
41. Рожкова Н.В. Коррекционные возможности массажа. Логопед для ДОУ. Москва: ТЦ Сфера, 2005. С. 40-44.
42. Рубцін Ю. В. Корекційна робота з розвитку мовлення дітей п'ятого року життя із фонетико-фонематичним недорозвитком мовлення. Програмно-методичний комплекс . Київ, 2012. 258 с.
43. Рібцун Ю. В. Сходінками правильного мовлення : навч.-метод. посіб. Тернопіль : Мандрівець, 2017. 240 с.
44. Рібцун Ю. В. Віршики, картинки, звуки для забави і науки. Фонетико-фонематична компетентність дошкільника (у двох частинах) : альбом для ігор-занять з дітьми 3–6 років. Харків: Видавнича група «Основа», 2013. 176 с.: іл. (Серія «Мовленнєва полікомпетентність дошкільника»)
45. Соботович. Е. Ф. Содержание логопедической работы по устранению нарушений звукопроизношения у детей дошкольного возраста. Теория и практика современной логопедии: Сб. научных трудов: Вып. 3. Москва: Актуальное образование. 2007. С. 25-37.
46. Тищенко В.В. Ієрархія фонематичних процесів в онтогенезі дитячого мовлення. *Теорія і практика сучасної логопедії*: збірник наукових праць: Вип. 4. Київ: Актуальна освіта, 2007. 164 с.
47. Тищенко В. В. Як навчити дитину правильно розмовляти: від народження до 5 років: поради батькам. Київ: Літера ЛТД. 2008. 128 с.: іл.
48. Туманова Т.В. Исправление звукопроизношения у детей. М.: 2000.
49. Трубникова, Н. М. Логопедические технологии обследования речи : учеб.-метод. пособие. Екатеринбург : Детство-Пресс, 2005. 98 с.

50. Украинская, О. Н. Развитие речи дошкольника через ситуации общения [Электронный ресурс]. *Молодой ученый*. 2014. № 18(77). С. 665-667. URL : <http://www.moluch.ru/archive/77/13272/> (Дата обращения 22.09.2017).
51. Филичева Т.Б., Туманова Т.В. Дети с ФФН. Воспитание и обучение. Учебно-методическое пособие для логопедов и воспитателей. Москва: Гном-Пресс, 1999.
52. Филичева Т.Б., Чиркина Г.В. Программа обучения и воспитания детей с ФФНР (старшая группа). Москва, 1993.
53. Филичева Т.Б., Туманова Т.В. Формирование звукопроизношения у дошкольников. Москва, 1993.
54. Филичева Т.Б., Туманова Т.В. Учись говорить правильно. Москва, 1993.
55. Цейтлин С.Н. Язык и ребёнок: Лингвистика детской речи. Москва: Владос, 2000.
56. Чередніченко Н. В. Діагностика лінгвістичних здібностей у молодших школярів із порушеннями мовлення при опануванні ними фонетико-графічних умінь та навичок. *Логопедія*. Київ : НПУ імені М. П. Драгоманова. 2013. № 4. С. 75–86.
57. Шеремет М.К. Логопедія: підручник. Київ: Видавничий Дім «Слово», 2015. – 376 с.
58. Швачкин Н. Х. Развитие фонематического восприятия речи в раннем возрасте. Москва: «Известия АПНРСФСР» Вып.13, 1948.
59. Шукшина Л. М. Допомога дітям з мовленнєвими проблемами. Київ: Шкільний світ, 2012. 128 с.
60. URL : <http://www.logoped.in.ua/> (дата звернення: 10.12.2019)
61. URL : [http:// www.logopedia.com.ua](http://www.logopedia.com.ua) (дата звернення: 10.12.2019)
62. URL : <http://www.logoburg.com> (дата звернення: 15.12.2019)
63. URL : [http:// www.defectolog.info](http://www.defectolog.info) (дата звернення: 15.12.2019)

ДОДАТКИ

ДОДАТОК А

Мовленнєва картка обстеження дітей із ФНМ і ФФНМ [42]

Анкетні дані

Прізвище, ім'я дитини: _____

Дата народження: _____ 20____ р. н.

Дата обстеження: _____ 20____ р.

Вік дитини: _____ р. _____ міс.

Домашня адреса, телефон вул. (просп., бульв., пров.) _____
 _____ тел. _____

Звідки направлена дитина: поліклініка № _____, ДНЗ № _____ району

Дата вступу дитини в групу: _____.20____ р., протокол ПМПК № _____ від _____.20____ р.

Діагноз районної (міської) ПМПК _____

Відомості про батьків:

Мати: ПІБ _____ контактні телефони: _____

Батько: ПІБ _____ контактні телефони: _____

Скарги батьків _____

Анамнестичні дані

Наявність нервово-психічних, хронічних соматичних захворювань у батьків, генетичні фактори (захворювання матері, батька, найближчих родичів) _____

Від якої вагітності дитина (аборти, викидні) _____

Перебіг вагітності, стан здоров'я матері (токсикоз у першій, другій половині вагітності, хронічні, гінекологічні, венеричні, інфекційні захворювання, їх загострення) _____

Пологи (дострокові, швидкі, стрімкі, обезводнені; народження у складі двійні-трійні) _____

Стимуляція (механічна, хімічна, електростимуляція) _____

Асфіксія (біла, синя) _____

Резус-фактор (негативний, сумісність) _____

Вроджені вади, відхилення від норми в анатомічній будові тіла _____

Вага новонародженої (норма, недоношеність), зріст _____

Коли закричала _____

Годування (на який день, активність смоктання, наявність зригування, похлинань) _____

Ранній фізичний розвиток дитини:

Тримає голову (у нормі з 1,5 міс.) _____

Перевертається (в нормі з 4 міс.) _____

Сидить (у нормі з 6 міс.) _____

Стоїть (у нормі з 10–11 міс.) _____

Ходить (у нормі з 11–12 міс.) _____

Перші зуби (у нормі з 6–8 міс.) _____

Перенесені хвороби (інфекції, травми голови, соматичні, захворювання нервової системи, алергічні захворювання, реакції):

до року _____

після року _____

Ранній мовленнєвий розвиток дитини:

Гуління (у нормі з 2 міс.): час появи _____, характер _____
 Лепет (у нормі з 4–6 міс.): час появи _____, характер _____
 Перші слова (характеристика, звуконаслідування, кількість) (у нормі – близько року) _____
 Фразове мовлення (у нормі з 1,5–2 р.) _____
 Мовне середовище (одно-, двомовне, дефіцит мовленнєвого спілкування) _____
 Чи переривався мовленнєвий розвиток, з якої причини _____
 Чи займалися з учителем-логопедом (тривалість ігор-занять, результат) _____

Висновки спеціалістів

Неврологічний статус _____
 Стан зору _____
 Стан слуху: гучне мовлення (з 6–8 м) _____,
 шепітне мовлення (з 3 м) _____
 Стан інтелекту _____
 Висновок ортодонта (хірурга-стоматолога) _____

Обстеження моторної функції

Артикуляційна моторика:

Губи:

нормальні, товсті, вузькі, диспропорційні, вкорочена верхня губа, порушена слизова, вкорочена вуздечка верхньої / нижньої губи, неповне зімкнення, з розщепленням, парез

тонус (без особливостей, підвищений, знижений) _____
 виконання вправ (правильно, швидко / повільно, з труднощами, з допомогою, не виконує)

рухливість (нормальна / утруднена) _____
 переключення (нормальне, уповільнене, персеверації, заміна рухів) _____

Щоки:

тонус (без особливостей, підвищений, знижений) _____
 виконання вправ (правильно, швидко / повільно, з труднощами, з допомогою, не виконує)

рухливість (нормальна / утруднена) _____
 обсяг рухів (нормальний, обмежений) _____
 переключення (нормальне, уповільнене, персеверації, заміна рухів) _____

Зубо-щелепна система:

зуби (нормальні, великі, дрібні, рідкі, зайві, надмірно великі передні, поза щелепною дугою, діастеми) _____

прикус (нормальний, глибокий / мілкий, відкритий передній / боковий (одно-, двобічний), прогенія / прогнатія) _____

рухливість нижньої щелепи (нормальна / утруднена) _____
 виконання вправ нижньою щелепою (правильно, з труднощами, не виконує) _____

Язик:

нормальний, макро- / мікроглосія, довгий / короткий, вузький / широкий, м'ясистий, гіпертрофія кореня язика, кінчик не виражений, широкий, роздвоєний, відтягнутий назад, під час фонації лежить не піднімаючись, займає міжзубне положення _____
 тонус (норма, спастичність, гіпотонія, дистонія) _____

виконання вправ (правильно, швидко / повільно, з труднощами, з допомогою, не виконує)

рухливість (нормальна / утруднена (девіація праворуч / ліворуч) _____

тремор (відсутній, синкінезії, салівація) _____

обсяг рухів (нормальний, обмежений) _____

точність (збережена / порушена) _____

переключення (нормальне, уповільнене, персеверації, заміна рухів) _____

Під'язикова зв'язка:

нормальна, коротка / довга, натягнута, відсутня, спайка з тканинами під'язикової області, оперована _____

рухливість (нормальна / утруднена) _____

Тверде піднебіння:

нормальне, „готичне”, низьке / банеподібне, пласке, широке / вузьке, проопероване, розщеплення (повне, часткове, субмукозне), шрами, обтуратор _____

М'яке піднебіння:

нормальне, вкорочене, роздвоєне, відсутнє, в'яле / напружене, парез (повний, односторонній), провисає (з правого / лівого боку) _____

рухливість (нормальна / утруднена) _____

Мімічна моторика _____

Голос

Сила (нормальний, гучний, тихий, виснажуваний, занадто тихий, згасаючий до кінця фрази)

Висота (нормальний (грудний), високий, низький, фальцет, немодульований, монотонний) _____

Тембр (хрипкий, грубий, глухий, гортанно-різкий, „металевий”, писклявий, здавлений, дрижачий, напружений, переривчастий, гіпо- / гіперназалізований) _____

Дискоординація процесів дихання та голосоутворення (відсутня / наявна) _____

Характер голосоутворення та атаки голосу (тверда, м'яка, придихальна) _____

Дихання

Тип (грудне, діафрагмальне, діафрагмально-грудне, верхньо-ключичне) _____

Обсяг, тривалість (короткий вдих, нетривалий видих) _____

Носове (вільне, утруднене, відсутнє) _____

Ротовий видих (достатній, вкорочений, мовлення на вдиху) _____

Диференціація ротового та носового видиху (наявна / відсутня) _____

Темпо-ритмічна складова мовлення

Дикція (чітка, змазана, незрозуміла) _____

Темп (нормальний, прискорений, уповільнений) _____

Ритм (нормальний, скандований, аритмія, брадиритмія, тахіритмія) _____

Просодична складова мовлення

Інтонація (наявність чи відсутність основних видів інтонації (окличної, питальної, розповідної)

Паузація (наявність чи відсутність розстановки пауз у мовленнєвому потоці) _____

Загальна характеристика комунікації

Ступінь комунікабельності (активне, стійке, нестійке, вибіркоче спілкування, негативізм) _____

Ехолалії (відсутність / наявність) _____

Особливості фонетико-фонематичної складової мовлення

Фонематичне сприймання:

диференціація ізольованих звуків _____

на рівні складів _____

на рівні слова _____

Стан звуковимови (відсутність, спотворення, змішування, оглушення, перестановки, додавання, пропуски):

Вимова Звуки	Ізольована		У складах		У словах						У фразях		У віршах	
	н. ¹	с.	н.	с.	початок		середина		кінець		н.	с.	н.	с.
[А]														
[О]														
[У]														
[М]														
[П]														
[Б]														
[І]														
[Е]														
[И]														
[К]														
[Г]														
[Г']														
[Х]														
[Д]														
[Д']														
[Т]														
[Т']														
[Н]														
[Н']														
[В]														
[Ф]														
[Й]														
[С]														
[С']														
[З]														
[З']														
[ДЗ]														
[ДЗ']														
[Ц]														
[Ц']														
[Ш]														
[Ж]														

¹ Тут *н.* позначає, що фонетичний матеріал дитині пропонується відтворювати за наслідуванням, *с.* – самостійно.

[ДЖ]														
[Ч]														
[Л]														
[Л']														
[Р]														
[Р']														

Складова структура слів (додавання, елізії, ітерації, антиципації, контамінації, персеверації):

Вимова	Матеріал			
	склади	слова	словосполучення	речення
Відображена				
Спряжена				
Уповільнена				
Багаторазова				

Особливості відтворення наголосу в словах _____

Слуховий контроль _____

Фонематичні уявлення _____

Прогнозування на фонологічному рівні _____

Рівень стану сформованості фонетико-фонематичної складової мовлення (високий, середній, низький) _____

Стан лексичної складової мовлення

Сформованість вживання різних видів лексичних узагальнень:

категоріальних _____

контекстуально зумовлених _____

Вживання вищо-родових понять _____

Використання лексико-семантичних мовних явищ (багатозначність, антонімія, синонімія) _____

Засвоєння системи морфологічного словотворення:

суфіксального словотворення _____

префіксального словотворення _____

Прогнозування на морфологічному рівні _____

Морфологічний рівень контролю _____

Граматична будова мовлення

Сформованість вживання граматичних категорій:

Число

Іменники _____

Дієслова _____

Прикметники _____

Рід

Іменники _____

Дієслова _____

Прикметники _____

Час дієслова

Теперішній _____

Минулий _____

Відмінок іменника

Називний _____

Непрямі відмінки _____

Особливості зв'язного мовлення

Складання речень:

за сюжетними картинками _____

із 2–3 заданих слів _____

Складання оповідань:

за епізодичними картинками _____

за серією з 2–3 сюжетних картинок _____

Прогнозування на синтаксичному рівні _____

Синтаксичний рівень контролю _____

ВИСНОВКИ

_____
_____
_____

**ПЕРСПЕКТИВНИЙ ІНДИВІДУАЛЬНИЙ ПЛАН
КОРЕКЦІЙНОЇ РОБОТИ**

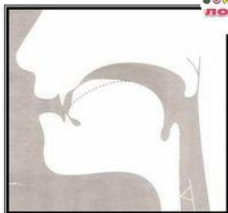
_____
_____
_____
_____
_____

Учитель-логопед _____
(прізвище, ініціали)

Моделі артикуляції деяких звуків

<h3>Звук [С]</h3> <p>Нормальная артикуляция звука:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Губы в улыбке; • Зубы обнажены, но не сомкнуты; • Широкий кончик языка находится за нижними резцами; • Посередине языка идет холодная струя воздуха, которая хорошо ощущается ладонью правой руки, поднесенной ко рту; • Голосовые складки не напряжены, расслаблены, голос не образуется; • Артикуляция звука [С] такая же, как и [С], только губы растягиваются больше и напрягаются, средняя часть спинки языка поднята к твердому небу. 	<h3>Звук [Р]</h3> <p>Нормальная артикуляция звука:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Положение губ зависит от следующей гласной; • Кончик языка поднимается вверх и вибрирует; • При мягком Р средняя часть спинки языка слегка приподнята, кончик языка касается верхних десен, отчасти и зубов.
<h3>Звук [Л]</h3> <p>Нормальная артикуляция звука:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Губы вывернуты и приподняты по положению следующего гласного; • Расстояние между верхними и нижними резцами 2-4 мм; • Кончик языка у верхних резцов; • Артикуляция [Л] отличается от твердого тем, что губы при его произнесении несколько оттягиваются в стороны (это свойство важно учитывать при согласном). 	<h3>Звук [Ш]</h3> <p>Нормальная артикуляция звука:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Кончик языка поднимается вверх, образует щель; • Средняя часть спинки языка опущена, корень языка приподнимается и образует щель, через которую идет выдыхаемая струя воздуха; • Боковые края языка прилегают к боковым коренным зубам; • Язык широкий, голосовые складки расслаблены, не работают; • Выдыхаемая струя воздуха широкая, теплая; • Зубы на расстоянии 2-3 мм; • Губы принимают положение следующей гласной, в изолированном положении округлены.

Звук [Ц]

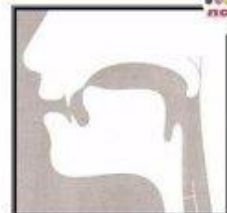

Нормальная артикуляция звука:

- При произнесении звука губы в улыбке;
- Зубы видны, зубы сближены, но не сомкнуты;
- Широкий кончик языка опущен за нижние резцы;
- Посередине языка идет сильная короткая воздушная струя, которая ощущается тыльной стороной руки, поднесенной ко рту, как толчок воздуха.
- Голосовые складки не напряжены, раздвинуты, голос не образуется.

Звук [Ж]

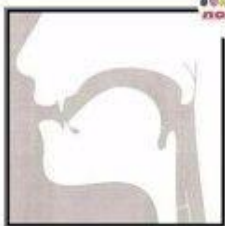

Нормальная артикуляция звука:

- Кончик языка поднимается вверх, образует щель;
- Средняя часть спинки языка опущена, корень языка приподнимается и образует щель, через которую идет выдыхаемая струя воздуха;
- Боковые края языка прилегают к боковым коренным зубам;
- Язык широкий, голосовые складки разомкнуты, не работают;
- Голосовые складки подключаются в работу, выдыхаемая струя слабее;
- Кончик языка поднимается несколько выше, чем при звуке [ш].

Звук [З]

Нормальная артикуляция звука:

- Губы в улыбке;
- Зубы сближены, но не сомкнуты;
- Широкий кончик языка находится за нижними резцами;
- Посередине языка идет холодная струя воздуха, которая хорошо ощущается тыльной стороной руки, поднесенной ко рту;
- Голосовые складки напряжены, сближены и колеблются, в результате чего образуется голос;
- Положение органов артикуляционного аппарата при произнесении [з] такое же, как и при произнесении [з], только средняя часть спинки языка поднимается к небу.

Звук [Щ]

Нормальная артикуляция звука:

- Губы выдвинуты вперед;
- Зубы видны, зубы сближены;
- Широкий кончик языка поднят к альвеолам и образует с ними щель. Посередине языка идет воздушная струя, которая легко ощущается ладьюю руки, поднесенной ко рту;
- Голосовые складки не напряжены, раздвинуты, голос не образуется.

ДОДАТОК В

Ігри на розвиток слухової уваги і пам'яті

Гра схожі слова

Мета: Виробляти у дітей увагу до звукового оформлення слова.

Вправляти у знаходженні римованих слів.

Мовленнєвий матеріал:

Йшов грибочок на *горбочок*

Й зачепився за *пеньочок*.

Не здолав грибок *горбка*,

Та й лишивсь біля *пенька*.

***

Іній, іній *срібнозорий*

Ніжно вкутав *осокори*,

І в саду всі *гілочки*

Одяглися в *зірочки*.

***

Взяв Сергійко *пиріжок*

Та й подався на *лужок*.

Поряд біг і пес *Дружок* –

Поглядав на *пиріжок*.

Вдвох вертали із *лужка*,

Тільки вже без *пиріжка*.

***

Білка скочила на *гілку*,

Розгойдала гілку *білка*.

Погойдалась білка *трішки*

Та й майнула по *горішки*.

(В. Кравчук)

Варто самостійно добирати мовленнєвий матеріал, грати у „рими”. Це буде цікавим і корисним заняттям.

Опис вправи:

Вчитель-логопед читає вірш і пропонує дитині знайти схожі за звучанням слова.

Гра непосиди

Мета: Розвивати у дітей слухову увагу.

Виробляти вміння розрізняти значення слів з урахуванням зміни їх звукового складу.

Попередня робота: пояснення значення слова „непосиди”, впізнавання та розрізнення слів-паронімів (наприклад: злива – слива, каска – казка, миска – мишка, шапка – сапка, Лука – рука, гілка – гірка і т.д.).

Спочатку слід показати дитині пару паронімічних зображень. Потім – переконатися, що дитина розуміє, де, наприклад *тачка*, а де *качка*.

Кількість картинок можна збільшувати до 4–6.

Мовленнєвий матеріал: див. Додаток В.

Опис гри:

Вчитель-логопед розповідає малюку, що є діти, які й хвилини не можуть всидіти на місці – все б їм бігати, стрибати, тому й називають їх непосидами. Повідомляє, що до цієї гри завітали звуки-непосиди. Пустуючи, вони стрибають з місця на місце, з одного слова в інше, від чого змінюється значення слів. Педагог читає вірш і пропонує дитині виправити помилки.

Гра схованки

Мета: Виробляти у дітей вміння виділяти та розрізняти слова, схожі за своїм звуковим складом.

Мовленнєвий матеріал:

1) простий варіант:

[И] – [У]

Із галявини синички

Несли ягоди сунички.

А шпаки у них питали:

– Де це жару ви набрали?

– То не жар, а ягідки.
Пригощайтеся, шпаки!

(В. Кленц)

[Б] – [Д]

У дворі собача будка,
В Петрика – співуча дудка.
Рекс почує звуки дудки,
Зразу вибігає з будки.

(Ю. Рібиун)

[М] – [Н]

Сом наївся досхочу:
Ситно Сому-Вусачу.
Спочиває собі Сом:
Ой, солодкий сниться сон!

(скоромовка)

[К] – [Т]

У качечки Касі
Вивелися Тасі,
Білі та жовтенькі,
Дзьобики чорненькі.

(В. Власенко)

[С] – [З]

Заплетена в Катрусі кіска.
Готова йти на пашу кізка.
Напаслась кізонька й брикає,
А поруч дівчинка стрибає.
Розвеселилась дуже кізка
І розплелась в Катрусі кіска.

(Ю. Рібиун)

[Ш] – [Ж]

Смаженю
 Смажив,
 Смажив
Саша, –
 Замість
 Смажені
 В Саші
Сажа!

(скоромовка)

[ЛІ] – [Л'І]

Написав записку Лис,
 Щоб прийшов Когутик в ліс.
 Бо Ведмедик довго спить
 І нема кому збудить.

(Л. Куліш-Зіньків)

Їхав лис через ліс,
 Поламав п'ять коліс.
 Треба стати, погадати,
 Скільки грошей йому дати.

(лічилка)

[Р] – [Л]

Вбрання зелене має,
 Ніколи не скидає.
 І хоч мала Яринка,
 Вже знає: це – ... (ялинка)

(В. Верховень)

2) ускладнений варіант:

[А] – [И] та [К] – [М]

Каже Килинка:

– Калинка – не малинка!

– Так, так, Килинко:

Гірка калінка!

(Г.Бойко)

[Ш] – [Ж] та [К] – [М]

Шапка, жабка,

Мурчик, Жмурчик,

Жук, павук,

Курка, Мурка,

Зіна – жмурка.

(лічилка)

[В'] – [Л'] та [З] – [С]

Дід Олекса взяв візок

І поїхав у лісок.

Навантажив дров візок

Тих, що дав йому лісок.

(Ю. Рібиун)

[Л'] – [Н'] та [ЛИ] – [Л'І]

Обережно хитрий лис

До нори вечерю ніс.

Біг додому лісом лис,

Шелестів над лисом ліс.

(Л. Андрієнко)

[ТИ] – [Т'І] та [Н] – [Н']

Обгородив город весь тин.

Від тину – прохолодна тінь.

Тепер гарбуз лізе на тин,

А огірки сховались в тінь.

(Ю. Рібиун)

[МИ] – [М'І] та [Ш] – [С]

Прибігла Мишка до Мишка:
 – Позич горіхів півмішка!
 Сказав Мишко до тої Мишки:
 – А ти мені – медку півмиски.

(В. Лучук)

[ЛИ] – [Л'І] та [Г] – [Н]

Під горою хвойний ліс,
 За горою хижий лис.
 Вкрита травами гора.
 Збоку – лисяча нора.
 В ній хитрюга неспроста
 Від собак хова хвоста:
 Як навідався в курник,
 То відразу півень зник!

(В. Гринько)

[Н'] – [Л'], [Ш] – [К] та [С] – [Ж]

По рецепту на базарі
 Дятел вибрав окуляри,
 Натягнув собі на ніс,
 Полетів трудитись в ліс.
 У осінню хмуру пору
 Хитрий жук зашивсь під кору,
 Дятел глянув, сів на сук,
 Носом тук – і згинув жук.
 Ось які-то окуляри
 Вибрав дятел на базарі.

(М. Стельмах)

[Н'] – [М'] та [Г] – [Х]

З неба пада білий сніг,
 А кругом лунає сміх.

Що дзвенить це? Може сніг?

Ні, – дзвінкий дитячий сміх!

(Ю. Рібцун)

[БИ] – [Б'І], [ЛИ] – [Л'І] та [КИ] – [К'І]

Сивий бик приліг на бік –

Він удень поспати звик.

Хитрий лис прибіг у ліс,

Ковбаси з села приніс.

Кит подумав, що він кіт –

Мишу ловить на обід.

(О. Лецак, Е. Мілянєвський)

Якщо дитина вже вміє читати, нехай вона сама знайде, якими саме буквами різняться підкреслені слова.

Опис гри:

Вчитель-логопед розповідає дитині, що у віршованих рядках сховалися слова, які дуже схожі між собою, і пропонує знайти їх та розповісти, що означає кожне слово, якими саме звуками вони різняться.

Щоб дитині було легше впоратися із завданням, доцільно акцентовано вимовляти слова-пароніми, особливо наголошуючи на звуках, що змінюються. Корисно буде також добирати до слова-пароніма відповідну пару, використовуючи на початкових етапах картинки, а згодом діючи лише за уявленнями.

Зазначені розвивальні ігри та вправи стануть гарною підготовчою базою для відпрацювання паронімічних пар, засвоєння їх значення та розрізнення на слух.

ДОДАТОК Г

Конспект підгрупового заняття в старшій групі дітей з ФФНР

Мета: формувати правильну вимову звуків [р], [л] у складах, словах; розвивати фонематичний слух, зорову та слухову пам'ять, увагу; виховувати правильну вимову [р], [л].

Обладнання: набір предметних картинок, схеми, фішки, набір ігор, різноманітний мовленнєвий матеріал.

Хід заняття:

I. Організаційний момент

II. Основна частина

1. Повідомлення мети заняття. Бесіда логопеда.

2. Логопедична зарядка.

Дихальні вправи

Вправа "Здування легких предметів"

Мета: укріплювати м'язи дихального апарату і виробляти нижньодіафрагмальний видих: дути на підвішені предмети (метелики, сніжинки), приводити в рух паперові вертушки, ковпачки.

Вправа "Хто далі зажене м'яч"

Мета: виробляти плавний, тривалий, неперервний повітряний струмінь, що йде посередині язика.

Витягнути губи вперед трубочкою і плавно дути на ватну кульку (діаметр 2-3 см), заганняючи її між двома кубиками - це "футбольні ворота",

2. Так само, але дути слід різко, коротко. Заганяти кульку треба одним видихом, не перериваючи повітряний струмінь.

Статичні підготовчі вправи

Вправа "Пташенятко"

Широко відкривати рот, якомога далі відводити куточки губ. Язик спокійний і нерухомий.

Вправа "Лопаточка"

Відкрити рот і покласти широкий розслаблений язик на нижню губу. Занести "лопатку" в рот і опустити на нижні зуби, намагаючись не напружувати язик.

Вправа "Чашечка"

Широко відкрити рот і покласти широкий розслаблений язик нанижню губу. Підняти краї язика, не торкаючись верхніх зубів.

*Динамічні підготовчі вправи**Вправа "Оближемо губки"*

Відкрити рот і повільно, не відриваючи язик, обнизати спочатку верхню, а потім нижню губу по колу

Вправа "Гойдалка"

Відкрити рот, як під час вимови звука [а] Язиком тягнутися до носа ("раз!") і до підборіддя ("два!").

Вправа "Маляр"

Відкрити рот. Широким кінчиком язика, як пензликом, водити по піднебінню вперед-назад, не відриваючи Нижня щелепа нерухома.

*Вправи для розтягування під'язикової вуздечки**Вправа "Грибок"*

Посміхнутися, показуючи зуби, відкрити рот і, притиснувши широкий язик усією поверхнею до піднебіння, широко його відкрити. (Язик - це тонка "шляпка грибка", розтягнута під'язикова вуздечка - його ніжка).

Вправа "Гармошка"

Посміхнутися й відкрити рот, язик притиснути до піднебіння (як під час клацання, але з великою затримкою). Не відриваючи язик від піднебіння, відкривати й закривати рот, розтягуючи під'язикову вуздечку, при цьому треба старатися відкривати рот ширше і все довше утримувати язик у верхньому положенні. Слідкувати, щоб під час відкривання рота губи були нерухомі.

*Голосові вправи**Вправа "Відгук"*

Мета: укріплювати голосові зв'язки. Зуби, губи зімкнені. Виконати інструкцію: відгукнутися на звернення логопеда коротким звуком [м-м-м].

Вправа "Микання"

Мета: укріплювати голосові зв'язки. Зуби, губи зімкнені. Виконати інструкцію: відгукнутися на звернення логопеда протяжним звуком (подібним до [м-м-м-м]...).

Вправа "Музикання"

Мета: укріплювати голосові зв'язки. Зуби, губи зімкнені. Виконати інструкцію: відгукнутися на звернення логопеда протяжним звуком [мг-мг].

Вправа "Голосні звуки"

Мета: укріплювати голосові зв'язки. Повторити протяжно на видиху за логопедом: а-а-а; с-в-с, о-о-о

Вправа "Хор голосних звуків"

Мета: укріплювати голосові зв'язки. Повторити протяжно на видиху за логопедом: а-е-о; а-е-о; а-е-о та інші голосні звуки.

3. Вивчення нового матеріалу.

3.1. Порівняння правильної артикуляції звуків [р],[л]

3.2. Визначення на слух звуків [р],[л] на фоні інших звуків, складів, слів:

а) [р], [л], [с], [п], [м], [л], [р], [к];

б) ре, ро, ло, рьо, льо, лу, ру, ри, ли;

в) рік, крокодил, кріль, носоріг, жирафа, нутрія, тигр, зебра, поросся, кабан.

3.3. Диференціація вимови звуків [р],[л] у складах:

ра-ла-ра-ла ла-ра-ла-ра ло-ро-ло-ро

ла-ра-ла-ра ло-ро-ло-ро р -лу-ру-лу

ри-ли-ри-ли ро-ло-ро-ло ру-лу-ру-л

ра-ла-ра-ла лу-ру-лу-ру ли-ри-ли-ри

ре-ле-ре-ле ле-ре-ле-ре

ри-ли-ри-ли ли-ри-ле-ре

ли-ри-ли-ри ла-ра-лу-ра

ле-ре-ле-ре ла-ра-ла-ра

3.4. Диференціація вимови звуків [р],[л] у словах:

Рити-лити, рот - лоб, рис - лис, руки - луки, роса - лоша, Рось - лось, ромашка - ломака, криниця - полуниця, гори - лови, рижик - лижник, риба - липа,

варити - валити, равлик - Павлик, хор - гол, мур - мул, мотор - футбол, жири - жили, гірка - голка, зрив - злив.

3.5.Розвиток фонематичних процесів.

3.5.1.Послухати і визначити місце звука [л] у словах:

Легенда, лебідь, летіти, лимон, листок, лисиця, корал, клин, близько, липа, липень, злий, лоша, лоза, лопата, гуцул, лабіринт.

3.5.2.Самостійне розрізнення [р], [л] на фоні слова:

Кожній дитині запропоновано набір малюнків тварин. Потрібно поділити ці малюнки за наявністю звуків [р], [л] і пояснити свій вибір.

4. Фізкультхвилинка:

пальчикова гімнастика (самомасаж).

Вправа "Пальчик"

Щоб асфальт міцний довбати,

Не потрібна тут лопата.

Зробить всю роботу в строк

Наш відбійний молоток.

Виконання: Діти розтирають указівний палець лівої руки вказівним і середнім пальцями правої.

Вправа "Казанок"

Поки юшки наварили,

Казаночок забруднили.

Будемо терти-натирати,

Щоб казан почав блищати.

Виконання: Діти розтирають безіменний палець лівої руки вказівним і середнім правої.

5. Закріплення нового матеріалу.

5.1.Послухайте і визначте перший або останній звук[р]у словах:

руда, руїна, рукавичка, рукоділля, рукопис, румун, рум'янець, рупор, ордер, оркестр, дар, редактор, комар, буквар, цукор, мотор.

5.2.Послухайте і визначте перший або останній звук [л] у словах:

лампа, лом, лото, лось, лук, луг, лупа, ланка, ласка, ласощі, вокзал, Байкал, віл, адмірал, бал, вал, бейсбол, гуцул, ластівка, лицар.

5.3. Визначити спільний звук у словах і протяжно вимовити:

рядок, рій, рюкзак, ріг, ряст, рік, рілля, трійка, трюк, трясовина, дріб, дрючок, річка, ріс, зоря, звір, ліхтар, ріпа, Марія, Варя, нутрія, двері, ліхтарі, рідний, журі, носоріг, крісло, грім.

5.4. Промовити скоромовки в різному темпі.

Павло полов поле, піймав перепела в голі.

В порту краб здирався на трап.

Шкряботів краб: шкряб, шкряб.

Орел на горі, перо на Орлі.

Мав мороки я нівроку, поки стер на терці моркву.

Два двори, у дворах - дрова,

за дровами - два дерева.

III. Підсумок заняття

ДОДАТОК Д

Конспект фронтального заняття в старшій групі дітей з ФФНР

Тема: Звук «т».

Мета: - тренувати дітей в проголошенні складів, слів, пропозицій зі звуком «т»;

- тренувати дітей у виділенні звуку «т» з ряду інших приголосних;
- тренувати дітей в упізнанні звуку «т» в слові;
- розвивати вміння дітей здійснювати вибір слів зі звуком «т» в кінці;
- тренувати дітей в освіті форми множини іменників;
- вчити вживати пропоз. п. ім. з приводом «на»;
- вправляти в складанні пропозицій по демонстрації дій і з досвіду;
- закріплювати узагальнююче поняття «транспорт»;
- розвивати слухове увагу, пам'ять, мислення.

Обладнання: лялька-царівна, лялька-богатыр, кубики, картинки для роботи на дошці, квадрати - червоний і синій, літери, ворота з картону, замок з приклеєними 2-ма білими квадратиками, складальне полотно (2 шт.), Малюнок - змії Горинич, малюнок - річка з берегами.

Хід заняття:

1. Організаційний момент.
2. Введення в тему.

В деякому царстві, у деякій державі жив-був цар. У нього була дочка - царівна Тома, прекрасніше якої не було на всьому білому світі. Дізнався про це злий чарівник, прилетів і забрав прекрасну царівну. Засмутився цар, ніхто йому не міг допомогти. Але ось одного разу до нього прийшов богатыр. (Показати ляльку-богатыря).

Він зголосився знайти зниклу царівну. Ім'я у нього було гарне і незвичайне - Пересвет.

- Який останній звук в цьому слові?
- «Т».

Логопед уточнює артикуляцію звуку «т», діти визначають голосний або приголосний це звук.

Цей звук буде допомагати в пошуках царівни.

3. «Повтори пісеньку богатирі». Богатир пішов по дорозі і заспівав пісеньку: та - то - ту - ти - та - то (діти повторюють ряд складів).

4. «Допоможи богатирю перейти болото». Богатир підійшов до болота, потрібно допомогти йому перейти його. Богатир буде стрибати з купини на купину тільки тоді, коли ви хлопніть, а плескати будете, коли ви почуєте голос «т».

(Т - д - п - к)

5. «Допоможемо богатирю вийти з лісу». На дошці стенд з картинками, частина з яких має в назві звук «т».

- Богатир заблукав в густому лісі. Там багато різних картинок. (Діти називають картинки).

- Вийти з лісу нам допоможуть картинки, в назві яких є звук «т». (Діти називають потрібні картинки і з'єднують їх між собою фломастером).

6. «Побудуємо міст», (на дошці малюнок - річка з берегами). Перед богатирем - річка. Що потрібно зробити, щоб перейти через неї? Ви дізнаєтеся це, якщо відгадаєте загадку: Я на тому березі, Я на цьому березі, Через річку перебратися Я тобі допоможу.

(Міст.)

- Чи є звук «т» в слові «міст»?

- Він стоїть на початку або в кінці?

Ми будемо будувати міст з картинок, але нам підійдуть тільки картинки, в назві яких звук «т» - останній.

Діти вибирають з картинок зі звуком «т» тільки ті, в назві яких звук «т» - варто в кінці.

7. «Запам'ятай і назви».

Туман закрив всі картинки, з яких побудований міст. Логопед закриває картинку листом білого паперу. Діти по пам'яті називають картинку в потрібній послідовності.

8. «Відкрий замок».

Богатир опинився перед воротами в чарівне царство. На воротах - замок. Треба його відкрити.

Вітерець співає: УТ.

Діти викладають схему складу з кольорових квадратиків столах і на замку.

Діти визначають скільки звуків чули, який 1-й, 2-й, яким квадратиком позначаємо 1-й, 2-й звук, чому?

Діти викладають склад з букв і читають його. Замок відкривається.

9. Хвилинка фізкультури. «Великі ноги - маленькі ноги». «Великі ноги» - діти йдуть високо піднімаючи коліна. «Маленькі ноги» - діти біжать дрібними кроками.

10. «Нагодуй змія Горинича». На дошці малюнок.

Дорогу охороняє Змій Горинич. Він злий і голодний. У нього є продукти, але все по 1 предмету. Потрібно перетворити 1 предмет у багато.

На столі тарілка (тарілки). У вазі цукерка (цукерки). На тарілці котлета (котлети).

На тарілці ватрушка (ватрушки). На тарілці бісквіт (бісквіти).

В кошику гарбуз (гарбуза). У клітці півень (півні). На столі салат (салати). На полиці компот (компоти).

Логопед називає предмет в однині, діти - у множині.

11. «Обери транспорт для богатиря». «Скоро казка мовиться, та не скоро діло робиться».

Втомився богатир. На чому б йому швидше до місця дістатися?

На чому можна їздити? (У дітей на столах картинки транспорту). Кожен по своїй картинці: Можна їздити на автобусі. Можна їздити на літаку .... ..

Діти називають узагальнююче поняття - транспорт.

Логопед називає ряд слів: трамвай, катер, килим-літак, мотоцикл.

- Який вид транспорту підійде для богатиря?

-Килим літак.

- Чому?

12. «Побудуємо вежу».

Царівна захована на самій верхівці скелі. Треба побудувати вежу з кубиків.

Кубик можна поставити тоді, коли назвете, що вміє робити царівна Тома.

Перші дві пропозиції діти складають по демонстрації дій. Тома вміє шити. Тома вміє танцювати .....

13. «Відкриємо двері».

Щоб відкрити двері, потрібно вимовити чарівні слова: тук, тук, тук - двері одчиніться, тук, тук, тук - двері відчинися.

Діти вимовляють хором. Двері не відкривається. Діти підказують ще одне чарівне слово - будь ласка.

Двері відчиняються. Логопед дістає ляльку-царівну.

«Правду мовити, молодиця Уже й справді була цариця.

Висока, струнка, біла. І розумом і всім взяла ».

14. Підсумок заняття.

Кольорові піжмурки

Мета:

Закріпити назви основних кольорів та їх відтінків.

Активізувати слухову увагу.

Формувати спрямованість уваги на фонологічну структуру слова.

Розвивати фонематичне сприймання на перцептивному рівні.

Удосконалювати граматичну будову мовлення шляхом узгодження назв кольорів із родом іменників.

Обладнання: картинки із зображенням різнокольорових предметів на позначення слів-паронімів; картки із зображенням слів-паронімів одного кольору та конфліктних:

- білий *бинт* – білий *бант*, сірий *танк*, коричневий *стіл*, червоний *бант*, сірий *вовк*;
- блакитна *бабка* – блакитна *палка* – блакитна *шапка*, сіра *палка* – сіра *палка*, зелена *жабка*;
- чорний *жук* – чорний *сук*, зелений *жук* – зелений *лук*, сірий *сук*, сірий *ключ*;
- червоний *рак* – червоний *лак* – червоний *мак*, синій *м'яч*, рожевий *лак*;
- коричнева *тачка* – коричнева *качка* – коричнева *кашка* – коричнева *чашка*, синя *тачка*, червона *ручка*;
- чорна *галка* – чорна *палка* – чорна *пилка*, сіра *гілка* – сіра *гірка*, зелена *гірка*;
- червона *машина* – червона *малина* – червона *калина*, жовтий *колобок* – жовтий *колосок*, синя *машина*;
- сіра *мишка* – сіра *миска* – сіра *маска*, зелена *каска*, коричнева *шишка*, червона *миска*;
- сіра *шапка* – сіра *сапка* – сіра *лапка*, зелена *жабка*, синя *шапка*, зелена *книжка*;

- коричнева рама – коричнева лама – коричнева лапа, блакитна лампа, оранжева риба, блакитна рама;
- сіра коса – сіра коза, коричнева лоза – коричнева коза, чорна коса, рожева ваза.

Мовленнєвий матеріал: слова-пароніми, що містять: а) акустично та артикуляційно далекі звуки – и–а, б–с, п–л, м–р, м–к, с–л, ж–с, ж–л, г–п, к–ч; б) артикуляційно далекі, але акустично близькі звуки – с–ш, т–к; в) артикуляційно близькі, але акустично далекі звуки – р–л; г) артикуляційно та акустично близькі звуки – б–п, ж–ш, ч–ш, с–з.

Попередня робота: називання окремих предметів та їх кольорів.

Опис гри:

Варіант 1.

Учитель-логопед викладає перед дитиною картку і розповідає: „Різнокольорові слова запросили гномика Ау пограти з ними у піжмурки. Вони швиденько розбіглись і поховались хто куди. Деякі слова були однакові за кольором і схожі за звучанням, тому їх важко було знайти. Допоможи гномику Ау знайти слова, які я назву. Покажи, де червоний мак. А де червоний рак?”.

Варіант 2.

Учитель-логопед викладає на стіл одну картинку і пропонує серед інших знайти відповідну паронімічну пару.

Розповідь учителя-логопеда: „Гномик Ау вибрав одну картинку, а знайти пару ніяк не може, адже він знає, що їх назви мають бути дуже схожими між собою”. (Вчитель-логопед першу пару картинок підбирає самостійно)

У Країні Кольорів

Мета:

Закріпити назви основних кольорів та їх відтінків.

Автоматизувати та диференціювати вимову звуків різних фонетичних груп.

Формувати навички слухового контролю.

Збагачувати словник.

Розвивати граматичну будову мовлення шляхом узгодження назв кольорів із числом та родом іменників.

Обладнання: площинні будиночки, у віконечках яких можна побачити предмети одного кольору, в назвах яких наявні однакові звуки.

Мовленнєвий матеріал:

- на етапі автоматизації:

[Б]: блакитний Любин берет, блакитні брудні чоботи, блакитний Борисів комбінезон, блакитна бабка;

[З]: зелений возик, зла зелена змія, зручний зелений комбінезон, величезний зелений гарбуз, зелена прозора ваза, зелений залізний паровозик, запашна зелена зелень, зелена лоза, зелений Телепузик;

[С]: синя весела скакалка, сині весняні проліски, синя спортивна сумка, пухнастий синій светр, сині ласти і маска, синій пілосос, синя пластмасова миска, синя смугаста сорочка, синя каструля;

[С]: скляне салатне намисто, свіжа салатна капуста, корисний салатний салат, салатна серветка, салатна гусениця, святкова салатна скатертина, салатний посуд, салатні сандалі, салатний кіоск;

[Ч]: коричневий Чебурашка, коричневі панчохи, величезна коричнева черепаха, смачне коричневе печиво, чистий коричневий глечик, коричнева чепурна качечка, величезний коричневий чемодан, коричнева качалка, зручні коричневі чоботи;

[Ч]: величезний червоний м'яч, червоні порічки, червоний обруч, чарівна червона квіточка, чудові червоні черешні, смачні червоні полунички, червона четвірка, зручні червоні черевички;

[Ч]: чорна чайна чашечка, чорний ключ, чорна зручна сумочка, чорний гачечок, смачні чорні чорниці, незвичайний чорний чайничок, чорна тачка, невеличкий чорний чемоданчик, чорний величезний човен;

[Ж]: жовте мереживне жабó, жовтий жовток, поважний жовтий жук, жовті жолуді, жовте ведмежа, жовта жирафа, жовта вантажівка, жовте жито, жовта стружка;

[Ж]: ажурний рожевий абажур, рожевий кружечок, рожева ложка, рожевий папушка, рожевий ажурний джемпер, рожеві босоніжки, рожева піжама, ніжні рожеві жоржини, рожева кружка Жанни;

[Ж]: оранжевий жилет, оранжева книжка, молодіжні оранжеві босоніжки, оранжеві рижки, оранжевий жакет, оранжеві ножиці, оранжеві лижі, оранжеве желе, оранжева жуйка;

[Л]: кисле зелене яблуко, зелені липові листочки, зелений пенал, маленька зелена ялинка, зелений плащ;

[Л]: біла електроплита, білий голуб, біла блузка, біла білизна, білий козел;

[Л]: салатний телефон, салатна мочалка, салатні колготи, великий салатний клубок, пластмасова салатна виделка, теплий салатний халат;

[Л]: фіолетовий клубок, фіолетові сливи, пластмасовий фіолетовий пенал, спілий фіолетовий баклажан, легкокрилий фіолетовий метелик, маленькі фіолетові фіалки;

[Л]: блакитна лампа, блакитна футболка, блакитне плаття, блакитне мило, блакитні колготи;

[Р]: оранжева хурма, оранжевий гребінець, оранжеві абрикоси, перистий оранжевий гарбуз, хрумка оранжева морква, оранжева морська риба, оранжевий персик, оранжевий чорнобривець, оранжевий мандарин;

[Р]: сірий рогатий баран, красива сіра куртка, сірий зручний берет, сіре відро, сірий паркан, сірий горобчик;

[Р]: зручні рожеві рукавички, ароматна рожева троянда, зручний рожевий фартушок, кругла рожева серветка, Іринчин рожевий сарафан, акварельна рожева фарба, рожевий прозорий шарф, рожеве поросся, рожева красива жоржина;

[Р]: чорні шорти, гірка чорна редька, чорний кріт, гострий чорний крюк, чорні кури, корисна чорна смородина, чорний ворон, чорна пантера, чорний шарф, чорний грак, чорна хмара;

[Р]: червоний помідор, червоний прапорець, червона ракета, розквітла червона троянда, гострий червоний перець, красива червона горобина, варений червоний рак, отруйні червоні мухомори, червоний трактор;

[Р]: твердий *коричневий панцир черепахи*, *коричневі шкарпетки*, *широкий коричневий ремінь*, *коричневий портфель*, *коричневі гриби*, *коричнева картопля*, *коричнева черепаха*, *коричневі шорти*, *коричнева круторога корова*, *коричневий краб*.

- на етапі диференціації:

[Б] – [П]: *блакитне плаття*, *блакитна папка*, *блакитний парашут*, *блакитне пальто*, *блакитний потяг*, *блакитний папуга*;

[Ф] – [Ф']: *фіолетові флокси*, *фіолетова фірмова футболка*, *фіолетовий Фросин фартушок*, *фіолетова фарба*, *фіолетовий телефон*, *фіолетовий портфель* *Федька*, *фіолетова кофта*, *фіолетовий сарафан*;

[Ф'] – [В]: *фіолетовий виноград*, *фіолетова ваза*, *фіолетовий диван*, *фіолетові сливи*, *фіолетовий возик*;

[К] – [Т]: *коричневі туплі*, *коричнева табуретка*, *коричневий трикутник*, *коричнева тарілка*, *коричневий танк*, *коричнече теля*;

[К] – [Х]: *коричневий халат*, *коричнева хустка*, *коричневий ховрах*, *коричневий хрущ*, *коричнева муха*, *коричневий фартух*;

[К] – [Г]: *коричневий глечик*, *коричневий горщик*, *коричневий горобець*, *коричневий гриб*, *коричневі граблі*;

[С] – [С']: *сильний сірий слон*, *сіра сковорідка*, *сердитий сірий гусак*, *сірі спортивні кросівки*, *сіра сонна сова*, *сірий носоріг*, *сірі сходи*, *веселий сірий песик*, *сірий ослик*;

[С'] – [Ш]: *сіра шапка*, *сіра шуба*, *сірий шарф*, *сірі штани*, *сіра миша*, *сіра машина*, *сіра мишка*;

[С'] – [Ч]: *сірі очі*, *сірі черевики*, *сірий чайник*, *сірий часник*, *сіра чапля*, *сірий човен*;

[С'] – [ШЧ] (ШЧ'): *сірий ящик*, *сірий плащ*, *сіре щеня*, *сірі щипці*, *сірий щур*, *сіра щітка*, *сіра ящірка*;

[З] – [С]: *зелена сумка*, *зелена гусениця*, *зелений пилосос*, *зелений самоскид*, *зелене намисто*, *зелена скатертина*, *зелена серветка*, *зелений светрик*;

[З] – [Ц’]: зелений гребінець, зелений перець, зелені олівці, зелені рукавиці, зелений прапорець, зелена гусениця;

[З] – [Ж]: зелений жук, зелена жаба, зелена піжама, зелений жолудь, зелений жилет, зелена книжка;

[Ж] – [Ш]: рожева шипшина, рожева шапка, рожеві шпалери, рожеві шкарпетки, рожеві шорти, рожевий шарф;

[Ч] – [Ц’]: червоний прапорець, червоний олівець, червоний перець, червона полуниця, червона мильниця, червона супниця, червона перечниця;

[Л] – [Л’]: зелена цибуля, зелена квасоля, зелений олівець, пластмасова зелена лійка, зелена пальма, зелений капелюх;

[Л] – [Л’]: білосніжні конвалії, біла лілея, біла літня блузка, біла постільна білизна, великий білий холодильник, біла мальва, біла пляшка;

[Л] – [Л’]: настільна салатна лампа, салатний альбом для малювання, салатна коляска, салатна склянка;

[Л] – [Л’]: фіолетовий олівець, чоловічий фіолетовий капелюх, фіолетова лійка, фіолетове пальто;

[Л] – [Л’]: великий блакитний літак, блакитне блюдо, блакитна пластмасова лінійка, блакитний пляжний капелюх, блакитна парасолька;

[Л] – [Р]: блакитний кораблик, блакитна рибка, блакитний пароплав, блакитний круг;

[Р] – [Р’]: сірий кучерявий баран, сірі хмари, зручні сірі черевики, сірий носоріг, сірий рюкзак;

Опис гри:

Вчитель-логопед розповідає дитині: „У Країні Кольорів у різнобарвних будиночках жили-були фарби. Якого кольору була фарба, такого кольору був і будиночок, та предмети, що знаходились у ньому”.

Варіант 1.

Учитель-логопед викладає перед дитиною площинний будинок, у віконечках якого видно предмети одного кольору, запитує: „Як ти думаєш, якого кольору фарба живе у цьому будиночку?” (Синя) Як ти здогадався? (Фарба

розфарбувала кожен предмет у синій колір) Я називатиму картинку та її колір, а ти показуй її та повторюй за мною”. (Синя сумка, синя каструля, синій светр тощо).

Варіант 2.

Зображені предмети та їх колір дитина може називати самостійно.

Варіант 3.

Вчитель-логопед може називати кольори та зображення неправильно, а дитина повинна виправити його.

Барвистий маскарад

Мета:

Закріпити назви основних кольорів та їх відтінків.

Формувати навички словотвору.

Обладнання: предметні картинки та картки різних кольорів.

Мовленнєвий матеріал: малина – малиновий, чорниця – чорний, абрикоса – абрикосовий, пісок – пісочний, салат – салатний, бузок – бузковий, молоко – молочний, шоколад – шоколадний, лимон – лимонний, фіалка – фіалковий, оливки – оливковий, буряк – буряковий, кора – коричневий, волошка – волошковий, морква – морквяний, кава – кавовий, болото – болотний, горох – гороховий, вишня – вишневий, трава – трав’яний.

Попередня робота: а) пояснення значення слова „маскарад”; б) розгляд предметних картинок, називання їх, повторення за вчителем-логопедом назв кольорів у співвіднесенні з предметом.

Опис гри:

Варіант 1.

Учитель-логопед розповідає, що діти вирішили влаштувати маскарад і готували різноманітні костюми до свята. Дівчатка вибрали для себе костюми квітів. Надійка була *Фіалкою*. Костюм у неї був *фіалкового* кольору. Оленка була *Волошкою*. Якого кольору костюм був у Оленки? (*Волошкового*) У Оксанки був костюм *Бузку*. Якого він кольору? (*Бузковий*)

Варіант 2.

Вчитель-логопед розповідає, що у вихідний день діти з мамами пішли у кафе. Там вони вибрали собі різні ласощі. Миколка попросив сік із вишень. Якого кольору був сік? (*Вишневий*) Тетянка замовила желе із абрикосів. Якого кольору було желе? (*Абрикосове*) Олесі подобаються цукерки із шоколаду. Якого вони кольору? (*Шоколадні*) Максимкові до вподоби морозиво із малиною. Якого воно кольору? (*Малинове*) Подумай і назви, які „смачні” кольори ти ще знаєш” (лимонний, молочний, салатний тощо).

Як сказати краще?

Мета:

Закріпити назви основних кольорів та їх відтінків.

Визначити рівень сформованості лексичної поєднуваності слів.

Розвивати граматичну будову мовлення шляхом узгодження назв кольорів із числом та родом іменників.

Обладнання: картки із зображенням предметів, які можна об’єднати в пари за кольором.

Мовленнєвий матеріал: карі очі – коричневі черевики, сивий дідусь – сизий голуб, рум’яні щічки – червоні капці, руда білка – оранжева морквина.

Попередня робота: розгляд картинок, називання зображених предметів та їх кольорів.

Опис вправи:

Вчитель-логопед пропонує дитині розглянути картку, назвати пару предметів, запитує: „Як сказати краще: карі очі чи коричневі очі? Карі черевики чи коричневі черевики?”.

Барвистий килимок [25]

Мета:

Формувати навички часткового звукового аналізу.

Диференціювати вимову звуків різних фонетичних груп.

Закріпити назви основних кольорів та їх відтінків.

Обладнання: картка, поділена на 6 (12) квадратів, кружечки різних кольорів, предметні картинки, перший звук у назвах яких відповідає першому звуку у назві

певного кольору (Ж – жовтий, Ч – червоний (чорний), С – синій (салатний), З – зелений тощо).

Попередня робота: а) виділення першого наголошеного голосного, щілинного приголосного у слові; б) визначення першого звуку у назвах кольорів олівців.

Опис гри:

Вчитель-логопед розповідає: „Павук Пундик був гарним майстром. Він умів ткати різнобарвні килимки. Муха Дуся замовила йому килимок, але не простий, а з незвичним візерунком. Самому Пундику важко впоратись із завданням, адже тут потрібно бути дуже уважним і багато чого вміти. Давай йому допоможемо”.

Вчитель-логопед кладе перед дитиною картку з розкладеними на ній у певній послідовності предметними картинками, на столі – різнокольорові кружечки, знайомить дитину з правилами викладання візерунка: „Тобі потрібно визначити перший звук у назві предмета. Він має бути такий самий, як перший звук у назві кольору кружечка, який ти візьмеш. Потрібно замінити всі картинки на кружечки, поки не заповниш ними всю картку. Якщо завдання буде виконано правильно, на килимку утвориться барвистий візерунок”.

Варіант 1.

У дитини картка, поділена на 6 квадратів, у кожному з яких – картинка. Поруч – кружечки двох кольорів. Учитель-логопед вказує на першу картинку: „Хто це?” (Жаба) Який перший звук у цьому слові? (Ж) Якого кольору кружечок ти візьмеш – жовтого чи зеленого? (Жовтого, бо перший звук Ж). А це хто? (Змія) Який перший звук у цьому слові? (З) Який кружечок слід взяти? (Зелений) Чому? (Бо перший звук З)”.

Рівнем допомоги може слугувати питання типу: „Назва якого кольору починається на Ж? (Жовтий) Отже, який кружечок ми покладемо на місце першої картинки? (Жовтий)”.

Поступово кількість кольорів кружечків та клітин картки збільшується.

Варіант 2.

На картці розкладені різнокольорові кружечки. Дитина послідовно добирає предметні картинки, де слова-назви починаються на звуки, що відповідають першим звукам у назвах кольорів.

Описані ігрові завдання потребують тривалої підготовчої роботи, а також обов'язкового урахування мовленнєвих, розумових, психологічних та характерологічних особливостей кожної дитини зокрема. У процесі логопедичної роботи запропоновані ігри дадуть змогу здійснити як корекційні, так і розвивальні завдання – ознайомлення і розрізнення основних кольорів та їх відтінків та розвиток усіх сторін мовлення.